

NAVODILA ZA IZOBRAŽEVALNI PROGRAM S PRILAGOJENIM IZVAJANJEM IN DODATNO STROKOVNO POMOČJO ZA GIMNAZIJSKI PROGRAM

(Navodila sprejeta na 71. seji SSSI 14. 10. 2004; besedilo ni lektorirano)

Ljubljana, oktober 2004

AVTORJI BESEDILA:

- **Navodila za delo z dijaki s primanjkljaji na posameznih področjih učenja:**

dr. Marija Kavkler, Pedagoška fakulteta, Ljubljana;

dr. Lidija Magajna, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, Ljubljana;

dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana;

dr. Sonja Pečjak, Filozofska fakulteta, Ljubljana;

Mojca Klug, Osnovna šola Dravljje, Ljubljana;

Herman Vernik, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, Maribor;

Ksenija Bregar Golobič, Urad RS za razvoj šolstva, Ljubljana

- **Navodila za delo s slepimi in slabovidnimi dijaki:**

Tatjana Murn, Center slepih in slabovidnih – srednja šola, Škofja Loka

- **Navodila za delo z gluhi in naglušnimi dijaki:**

Alenka LEVEC, Zavod za gluhe in naglušne, Ljubljana

- **Navodila za delo z dijaki z govorno jezikovnimi motnjami:**

Darinka Žnidarič, Center za sluh in govor, Maribor

- **Navodila za delo z gibalno oviranimi dijaki:**

Saša Markovič, Zavod za usposabljanje invalidne mladine, Kamnik

- **Navodila za delo z dolgotrajno bolnimi dijaki:**

mag. Tanja Bečan, OŠ Ledina - BOLNIŠNIČNA ŠOLA, Ljubljana

- **Navodila za delo z dijaki z motnjami vedenja in osebnosti:**

Jože Horvat, VIZ Višnja Gora, Višnja Gora

- **Področna komisija za gimnazije pri Nacionalni komisiji za prenovu vzgoje in izobraževanja otrok s posebnimi potrebami:**

dr. Andreja Barle – Lakota, Urad Slovenije za razvoj šolstva;

Zdravka Slavec, Zavod za usposabljanje invalidne mladine, Kamnik;

Katarina Šimnic, Zavod za slepo in slabovidno mladino, Ljubljana

ter

Ljubica Lukan, MŠZŠ

KAZALO

• Navodila za delo z dijaki s primanjkljaji na posameznih področjih učenja:	2
• Navodila za delo s slepimi in slabovidnimi dijaki:	2
• Navodila za delo z gluhi in naglušni dijaki:	2
• Navodila za delo z dijaki z govorno jezikovnimi motnjami:	2
• Navodila za delo z gibalno oviranimi dijaki:	2
• Navodila za delo z dolgotrajno bolnimi dijaki:	2
• Navodila za delo z dijaki z motnjami vedenja in osebnosti:	2
I. UVOD	4
II. NAVODILA ZA PRILAGOJENO IZVAJANJE GIMNAZIJSKEGA PROGRAMA Z DODATNO STROKOVNO POMOČJO	9
DIJAKI S PRIMANKLJAJI NA POSAMEZNIH PODROČJIH UČENJA	9
ORGANIZACIJA POUKA	9
STROKOVNI DELAVCI	10
ORGANIZACIJA ČASA	10
IZVAJANJE POUKA	10
SLEPI IN SLABOVIDNI DIJAKI	14
ORGANIZACIJA POUKA	14
STROKOVNI DELAVCI	17
ORGANIZACIJA ČASA	17
IZVAJANJE POUKA	18
GLUHI IN NAGLUŠNI DIJAKI	20
ORGANIZACIJA POUKA	20
STROKOVNI DELAVCI	21
ORGANIZACIJA ČASA	21
IZVAJANJE POUKA	22
DIJAKI Z GOVORNO - JEZIKOVNIMI MOTNJAMI	25
ORGANIZACIJA POUKA	25
STROKOVNI DELAVCI	25
ORGANIZACIJA ČASA	26
IZVAJANJE POUKA	26
GIBALNO OVIRANI DIJAKI	28
ORGANIZACIJA POUKA	28
STROKOVNI DELAVCI	29
ORGANIZACIJA ČASA	29
IZVAJANJE POUKA	30
DOLGOTRAJNO BOLNI	31
ORGANIZACIJA POUKA	31
STROKOVNI DELAVCI	31
ORGANIZACIJA ČASA	32
IZVAJANJE POUKA	32
DIJAKI Z MOTNJAMI VEDENJA IN OSEBNOSTI	34
ORGANIZACIJA POUKA	34
STROKOVNI DELAVCI	36
ORGANIZACIJA ČASA	37
IZVAJANJE POUKA	37
III. PRILOGA	39

I. UVOD

Navodila za prilagojeno izvajanje gimnazijskih programov za dijake s posebnimi potrebami so pripravljena na osnovi vsebinskih izhodišč za prenovo vzgoje in izobraževanja otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami v Republiki Sloveniji, ki so opredeljena v Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (MŠŠ, 1995) in ob upoštevanju Zakona o gimnazijah (Ur.l. RS, št. 12/96 in 58/01) ter Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur.l. RS, št. 54/00).

Namenjena so strokovnim delavcem, ki bodo poučevali dijake s posebnimi potrebami usmerjene v gimnazijske izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo (Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, Ur.l. RS, št. 54/00, 5.člen).

V gimnazijske izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo so usmerjeni mladostniki, za katere komisije za usmerjanje ocenijo, da imajo takšne razvojne in učne zmožnosti, da bodo, predvidoma s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo dosegli vsaj minimalne cilje oz. standarde znanja določene v učnih načrtih za vse predmete v predmetniku gimnazijskih izobraževalnih programov.

V skladu s 27., 28., 29. in 30. členom Zakona o usmerjanju (Ur.l. RS, št. 54/00) je strokovna skupina, ki jo imenuje ravnatelj, na šoli dolžna za dijaka s posebnimi potrebami izdelati individualizirani program. Strokovno skupino sestavljajo strokovni delavci šole in drugi strokovnjaki, ki bodo sodelovali pri izvajanju programa vzgoje in izobraževanja. Pri pripravi individualiziranega programa sodelujejo tudi starši. Z individualiziranim programom se določijo oblike dela na posameznih področjih oz. predmetih, način izvajanja dodatne strokovne pomoči ter potrebne prilagoditve pri organizaciji, preverjanju in ocenjevanju znanja, napredovanju in časovni razporeditvi pouka. Z vsemi predvidenimi prilagoditvami naj bi dijaku s posebnimi potrebami omogočili doseči vsaj minimalne cilje in standarde znanja v vseh predmetih gimnazijskega programa v katerega je vključen. Tu ne gre za prilagajanje predmetnika. Izobraževalni program v vsebini in obsegu ostaja nespremenjen. Možne prilagoditve so v navodilih našteje in opisane za posamezne skupine dijakov s posebnimi potrebami

Če so dijaku z odločbo o usmeritvi dodeljene ure dodatne strokovne pomoči se le te izvajajo v skladu z določili odločbe (vrsta in obseg) in v skladu s 8. členom Pravilnikom o normativih in standardih za izvajanje gimnazijskega programa (Uradni list RS, št.: 76/03)

Na osnovi 36. člena Zakona o gimnazijah (Ur.l. RS, št. 12/96 in 58/01) in s sklenitvijo pedagoške pogodbe v skladu z 9. členom Pravilnika o šolskem redu za gimnazije, poklicne, srednje tehniške in strokovne šole (Ur.l. RS, št. 17/97) je možno podaljšati tudi trajanje izobraževanja.

Če je z dijakovo odločbo o usmeritvi določeno upoštevanje znižanih normativov, se število dijakov v oddelku v katerega je vključen lahko zmanjša in sicer v skladu z določili 21. člena Pravilnika o normativih in standardih za izvajanje gimnazijskih programov (Ur.l. RS, št. 76/03).

Dijaki s posebnimi potrebami, ki so z odločbo usmerjeni v gimnazijske programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo imajo na podlagi 4. člena Zakona o maturi pravico do prilagojenega načina opravljanja mature. Za kandidate s posebnimi potrebami so glede na vrsto in stopnjo njihovih primanjkljajev, ovir oziroma motenj ali kombinacijo le-teh možne naslednje prilagoditve: podaljšanje časa opravljanja ustnega in/ali pisnega izpita – in v povezavi s tem zagotovitev posebnega prostora, prilagoditev v prostoru oziroma prostora in prilagoditev opreme, opravljanje izpita s pomočjo računalnika in uporaba posebnih pripomočkov, opravljanje izpita s pomočjo pomočnika, prilagoditev oblike izpitnega gradiva in prilagoditev načina ocenjevanja.

NAČELA VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA

Za vzgojo in izobraževanje dijakov s posebnimi potrebami v gimnazijskih izobraževalnih programih s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo so poleg splošnih načel, pomembna še predvsem naslednja:

- načelo integracije kot sodobne oblike izobraževanja dijakov s posebnimi potrebami,
- načelo zagotovitve ustreznih pogojev, ki bodo osnova za uspešno učenje dijakov s posebnimi potrebami,
- načelo enakih možnosti, s hkratnim upoštevanjem drugačnosti dijakov narekuje takšno naravnost vzgoje in izobraževanja, ki bo mladostnikom s posebnimi potrebami v procesu vzgoje in izobraževanja zagotavljala v čim večji meri preseči posledice motenj, primanjkljajev ali ovir,
- načelo pravice do izbire, ki pomeni, da je treba dijakom s posebnimi potrebami in njihovim staršem zagotoviti pravico do izbire šole, ki ima zagotovljene možnosti za izvajanje ustreznega programa,
- načelo vključevanja staršev v proces vzgoje in izobraževanja, ki izhaja iz ugotovitve, da sta vzgoja in izobraževanje mladostnikov s posebnimi potrebami v veliki meri odvisna od staršev, ki jih je zato potrebno vključevati v odločanje, načrtovanje, neposredno delo z mladostniki ter evalvacijo mladostnikovega napredovanja,
- načelo organiziranja izobraževanja dijakov s posebnimi potrebami čim bliže domu sledi principu, da dijaka s posebnimi potrebami, če je le mogoče ne bi izločali iz družinskega in socialnega okolja,
- načelo individualiziranega pristopa z diferenciranimi in individualiziranimi programi, ki upoštevajo dijakove sposobnosti, pa tudi primanjkljaje in možnosti za doseganje standardov znanja,
- načelo interdisciplinarnosti zahteva, da v procesu vzgoje in izobraževanja dijakov s posebnimi potrebami sodelujejo različni strokovnjaki (s področja šolstva, zdravstva in socialnega varstva), da bodo mladostnikove potrebe celovito zaznane in da bo spremljanje njegovega učenja in razvoja celostno.

KLIMA NA ŠOLI IN V ODDELKU

Ob vključitvi dijaka s posebnimi potrebami v šolo oz. oddelek je potrebno posebno pozornost posvetiti ustvarjanju pozitivne klime. Nepoznavanje drugačnosti dijaka s posebnimi potrebami lahko med ostalimi dijaki v oddelku oz. na šoli ojača morebitne predsodke ali ustvari ne vzpodbudno klimo. Zato je pomembno »pripraviti« dijake na vključitev sošolca s posebnimi potrebami tako, da jim ponudimo čim več informacij in možnost spraševanja.

Le tako se bodo izognili številnim odprtim ali neizrečenim vprašanjem, strahu, negativnim stališčem in vrednotenju posebnih potreb ter tako tudi neprijetnim situacijam, ki bi lahko vplivale na izvajanje pouka.

Tako kot za vse dijake, je za dijaka s posebnimi potrebami še bolj pomembno, da se čuti v oddelku sprejetega in varnega, saj je to pogoj za vzpostavljanje socialnih interakcij, komunikacijo in tudi uspešno učenje.

SODELOVANJE STARŠEV

Zgolj uveljavljene oblike dela s starši praviloma niso zadostne za učinkovito vključevanje dijakov s posebnimi potrebami in morebitno reševanje problematike v odnosih med dijaki, strokovnimi delavci in starši vseh dijakov in dijakov s posebnimi potrebami. Nepoznavanje problematike, ki je povezana z vključitvijo dijakov s posebnimi potrebami v šolo (oddelek) lahko sproža različna odzivanja staršev ostalih dijakov. Zato je pomembno posebno pozornost posvetiti tudi načrtovanju sodelovanja s starši. Poteka naj na najmanj treh ravneh:

- s starši vseh dijakov na šoli,
- s starši dijakov v oddelku, v katerega je vključen mladostnik s posebnimi potrebami ter
- s starši dijaka s posebnimi potrebami.

Starše vseh dijakov, še posebej starše tistih dijakov v oddelku, v katerega bo vključen dijak s posebnimi potrebami, pogosto skrbi, da bo vključitev dijaka s posebnimi potrebami negativno vplivala na delo in odnose v oddelku, da bodo zato njihovi otroci prikrajšani za pozornost učitelja, delo v takem oddelku pa morda manj učinkovito. Šola mora starše razbremeniti te skrbi, saj bodo sicer neustrezno vplivali na stališča svojih otrok in tako onemogočali sprejemanje dijaka s posebnimi potrebami.

Tudi starši dijaka s posebnimi potrebami, ki je vključen v šolo imajo različna pričakovanja do dijaka in šole, zato se bodo strokovni delavci srečevali z različno odzivnostjo staršev, pogosto tudi neracionalno, in željo po sodelovanju. Pomembno je, da si pri starših pridobijo zaupanje in jih razbremenijo strahu, ki ga predstavlja vključitev njihovega otroka v šolo. Za uspešno sodelovanje s starši je izjemnega pomena usklajeno timsko interdisciplinarno delovanje vseh strokovnih delavcev na šoli. Starši otroka s posebnimi potrebami imajo po Zakonu o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur.l. RS, št. 54/00, 28. člen) pravico do sodelovanja pri pripravi individualiziranega programa za svojega otroka. Vključitev dijaka v šolo bo

učinkovitejša, če bo šola vzpostavila sodelovanje staršev pri ugotavljanju dijakovih močnih področij in težav, načrtovanju, izvajanju in evalvaciji individualiziranega programa. Šola naj jih seznanja z njihovo vlogo pri sistematičnem spremljanju razvoja in učenja dijaka. Starši lahko svojega otroka spremljajo tudi v drugem, domačem okolju in zabeležijo morebitno drugačno vedenje. Informacije o dijakovem funkcioniranju doma, njegovih vedenjskih vzorcih, učnih navadah, spretnostih, interesih, motivaciji itd. bodo strokovnim delavcem v veliko pomoč pri prepoznavanju mladostnikovih močnih področij. Sodelovanje med starši in šolo pomeni tudi skupno odgovornost za doseganje ciljev, zato je pomembno razmejiti in določiti obseg dela vsakega vključenega v programu ter obremenitve dijaka v šoli in doma, vlogo, pristojnosti in odgovornost staršev in strokovnih delavcev pri izvajanju programa.

STROKOVNI DELAVCI

Pri vključevanju dijaka s posebnimi potrebami v gimnazijski program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo imajo pomembno vlogo različni strokovni delavci – odvisno tudi od posebnih potreb dijaka, ki so vključeni na šolo.

V Odločbi o usmeritvi v »Izobraževalni program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo – gimnazijski program« so poleg ostalih zahtev določeni tudi: obseg dodatne strokovne pomoči in način izvajanja te pomoči v okviru tedenske obremenitve dijaka ter strokovni delavci, ki to pomoč izvajajo.

Šola mora dijaku s posebnimi potrebami, skladno z odločbo, zagotoviti pogoje za doseganje optimalnega razvoja. Za uspešno interdisciplinarno in usklajeno timsko delo v vseh fazah procesa načrtovanja, izvajanja in evalvacije programa za dijaka je potrebno, da se strokovni delavci stalno strokovno spopolnjujejo. Pomembno je predvsem pridobivanje in poglobljanje znanja s področja problematike otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami na sploh, znanja, ki jih potrebujejo za konkretno delo s posameznim dijakom s posebnimi potrebami, uspešno komunikacijo, timski pristop dela ter delo s starši. Strokovni delavci na šoli naj bi načrtovali svoje strokovno spopolnjevanje ob sodelovanju z morebitnim defektologom ustrezne usmeritve, ki na šoli nudi dijaku dodatno strokovno pomoč.

Ravnatelj šole ima pomembno vlogo pri zagotavljanju pogojev za doseganje optimalnega razvoja vsakega dijaka. Njegove aktivnosti naj bodo usmerjene predvsem v skrb za zagotavljanje ustreznih materialnih in kadrovskih pogojev, ki so potrebni za delo z dijakom s posebnimi potrebami. Pri tem je pomembno, da spoštuje profesionalno etiko in ga pri zagotavljanju strokovnih delavcev, ki delajo z dijakom s posebnimi potrebami vodijo le potrebe dijaka. Pomembno je, da pozna strokovna izhodišča vzgoje in izobraževanja otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami v RS, ustrezno področno zakonodajo, veljavne standarde in normative za vključevanje dijakov v gimnazijske programe ter da ima pozitiven odnos do vključevanja mladostnikov s posebnimi potrebami v šolo. Subtilno mora pristopiti tudi k letni organizaciji dela šole.

Svetovalni delavci se glede na svojo strokovno usmeritev vključujejo v delo z dijakom s posebnimi potrebami. V primeru, da šola nima vseh strokovnih delavcev, ki bi bili potrebni za uspešno delo z dijaki s posebnimi potrebami, se za pomoč lahko

obrnejo na strokovnjake v svetovalnih centrih, mentalnih oddelkih zdravstvenih domov ali pedopsihiatričnih služb v bolnišnicah.

Vsi **učitelji** (in ne samo tisti, ki izvajajo ure dodatne strokovne pomoči) so tisti, ki preživijo največ časa z dijakom s posebnimi potrebami in imajo zato v učnem procesu najbolj odgovorno nalogo. Ta zahteva od njih predvsem poznavanje dijaka s posebnimi potrebami ter pozitiven odnos do njegovih posebnih potreb. Poleg svojih strokovnih kompetentnosti, ki so si jih pridobili tekom študija, pa je potrebno, da znanje dopolnjujejo z znanji s področja dela z otroki in mladostniki s posebnimi potrebami.

Če je tako določeno z odločbo o usmeritvi ure dodatne strokovne pomoči lahko izvajajo tudi **defektologi**. Za uspešno delo defektologa je pomembno kontinuirano stalno strokovno sodelovanje z učiteljem oz. učitelji dijaka s posebnimi potrebami ter njegovimi starši.

Pri interdisciplinarnem delu različnih strokovnjakov je pomembno, da se vsi vključeni zavedajo, da so tudi strokovni delavci osebe z različnimi teoretičnimi znanji, izkušnjami in osebnimi lastnostmi, ki vplivajo na njihovo delovanje in da je pomembno upoštevanje strokovnega mnenja različnih strokovnjakov in iskanje skupnih rešitev. Samo z medsebojno diskusijo in skupnim reševanjem problemov bodo strokovnjaki našli najbolj učinkovite oblike dela s posameznikom.

II. NAVODILA ZA PRILAGOJENO IZVAJANJE GIMNAZIJSKEGA PROGRAMA Z DODATNO STROKOVNO POMOČJO

DIJAKI S PRIMANKLJAJI NA POSAMEZNIH PODROČJIH UČENJA

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

Prilagoditev sedežnega reda: dijak naj sedi na prostoru, ki mu omogoča biti pazljiv in pomaga pri osredotočenosti na šolsko delo (npr. blizu table, kadar je pouk frontalno voden, proč od vrat, oken, ur, ki glasno tiktakajo ipd. distraktorjev, ki lahko motijo in ovirajo njegovo pozornost); dijak naj sedi blizu sošolca oz. sošolcev, ki so mu najbolj pripravljeni pomagati, ki ga najbolj znajo podpreti pri konkretnih nalogah in stiskah (npr. kaj prebrati, ponoviti navodilo, mu kaj prepisati itd.); nekaterim dijakom pa je potrebno omogočiti tudi to, da lahko za mizo sedijo sami, če to želijo (ker se v zvezi z organizacijo prostora težje znajdejo in zato potrebujejo več prostora ipd.).

Prilagoditev organizacije prostora v učilnici: tako za učiteljevo delo v razredu, kakor tudi za izvajanje dodatne strokovne pomoči v razredu, je potrebna taka organizacija prostora v učilnici, ki omogoča več individualnosti in več individualne obravnave ter več dela tudi v parih in majhnih skupinah; predvideti je treba prostor za učne ter tehnične pripomočke, ki naj bodo na stalnem mestu v razredu, zaradi slabše razvitih organizacijskih sposobnosti in spretnosti, ki so pri dijakih s PPPU pogosteje prisotne.

Druge potrebne organizacijske prilagoditve: na šoli je potrebno predvideti ustrezno velik in ustrezno opremljen prostor oz. prostore za individualno delo ter za delo v majhnih skupinah tudi izven razreda (prostori šolske svetovalne službe, mobilne specialno-pedagoške službe idr. možni prostori za ta namen).

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI

Tehnični pripomočki so za dijake s PPPU izrednega pomena. Pomembno pa je, da se dijake usposobi za njihovo uporabo.

Dijaki s PPPU z bralnimi težavami morajo imeti priložnost, da posnamejo na kasetofon predavanja učiteljev oz. vnaprej dobijo že posneto predavanje, uporabljajo računalnik, ki bere tekst itd.

Dijaki s PPPU s slabo avtomatizirano tehniko pisanja naj uporabljajo računalnik za pisanje, fotokopiramo jim daljše zapiske snovi, razlage snovi naj posnamejo na

kasetofon itd. Dijaki s slabše razvitimi finomotoričnimi sposobnostmi potrebujejo prilagoditve tudi pri sami rabi raznih tehničnih, laboratorijskih, eksperimentalnih in dr. pripomočkov pri naravoslovno-tehničnih predmetih in predmetnih področjih. Dijaki, ki naredijo veliko napak pri pisanju, pa potrebujejo še slovarje in računalnik s črkovalnikom.

Za dijake s PPPU s slabo avtomatiziranimi aritmetičnimi dejstvi in postopki je pomembno, da imajo na razpolago več učnih pripomočkov in da uporabljajo kalkulator.

STROKOVNI DELAVCI

Področje dela z dijaki s PPPU vključuje in povezuje učitelje, ki izvajajo »dobro poučevalno prakso«, svetovalne delavce (ki so lahko psihologi, pedagogi, socialni delavci, defektologi in socialni pedagogi), ki v okviru svoje specifične strokovne usposobljenosti opravljajo svetovalno delo ter mobilne defektologe, ki izvajajo dodatno strokovno pomoč oz. specialno pedagoško obravnavo. Ker se dijakove posebne vzgojno-izobraževalne potrebe razprostirajo na kontinuumu, mora temu slediti tudi kontinuum strokovne pomoči (od kratkotrajne do bolj intenzivne, ki lahko traja ves čas šolanja ter od manj specialne pomoči učiteljev preko pomoči različnih svetovalnih delavcev do zelo specialne pomoči defektologov).

ORGANIZACIJA ČASA

Časovno prilagoditev potrebujejo predvsem dijaki s PPPU, ki imajo slabše avtomatizirano tehniko branja, pisanja in računanja. Predelovanje informacij in strategije reševanja potekajo počasneje. Časovne prilagoditve, tj. več časa, potrebujejo v procesu pridobivanja znanja, utrjevanja znanja in predvsem pri preverjanju znanja. Količina dodatnega časa v posamezni fazi procesa poučevanja oziroma učenja je odvisna od posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb posameznika, katere morajo biti točno opredeljene v individualiziranem programu. Pomembno je, da se dijaku zagotovi dovolj časa, da ne občuti časovnega pritiska.

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE

Vsa načela, ki veljajo za »dobro poučevalno prakso« za vse dijake, so za dijake s PPPU še posebnega in ključnega pomena. Ker je pri vsakem dijaku prisotna enkratna kombinacija kognitivnih in drugih primanjkljajev, morata biti učitelj in izvajalec dodatne strokovne pomoči dovolj senzibilizirana in odprta za prepoznavanje dijakovih posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb in za fleksibilno uporabo raznoterih didaktično-metodičnih pristopov. Poleg načel »dobre poučevalne prakse« je pri delu z dijaki s PPPU potrebno uporabljati še nekatere posebej učinkovite strategije.

Načela »dobre poučevalne prakse«

Pri delu z dijakom s PPPU je nujno potrebno identificirati tiste metode in pristope, ki mu olajšujejo učenje (omogočajo uspešno učenje) in tiste, ki ovirajo učenje (povečujejo njegovo vzgojno-izobraževalno neuspešnost) ter graditi nadaljnje delo na upoštevanju obeh vrst ugotovitev.

Dijaki s PPPU potrebujejo kombinacijo različnih metod in pristopov, ki omogočajo optimalne rezultate. Kombiniramo lahko direktno poučevanje (jasno določeni cilji, pravila, specifični koraki, ki se natančno razložijo, demonstracija korakov in povezav med pojmi) ter strateško poučevanje (učenje strategij reševanja naloge in uporabe znanj pri reševanju problemov). Obe metodi terjata modeliranje, demonstracije, povratne informacije, vodeno in samostojno izvajanje vaj ter transfer znanja in naučenih strategij.

Redukcijo kompleksnosti nalog potrebujejo samo tisti dijaki s PPPU, ki imajo slabše razvito pojmovno znanje (npr. dijaki s diskalkulijo). Sicer pa redukcija kompleksnosti samo še dodatno zmanjšuje izobraževalno učinkovitost večine dijakov s PPPU: od dijaka terja učenje snovi na pamet, ki pa je pri teh dijakih pogosto oteženo, saj težko prikličejo izolirane informacije (mnogo lažje se učijo takrat, ko dobijo širši kontekst, povezan z življenjskimi izkušnjami); z zmanjšanjem količine snovi se zmanjšujejo priložnosti za učenje, ker dobi dijak malo in manj zanimivih informacij; zmanjšajo se priložnosti za razvoj miselnih procesov, saj so vsebine zelo poenostavljene (prisotna je usmerjenost le v osnovna znanja in spretnosti) in onemogoča razvoj višjih miselnih funkcij; zmanjša se število idej v tekstih, ker se tekste prilagaja bralnim in ne intelektualnim sposobnostim dijaka; zmanjša se zanimivost besedil, saj so vključene le skope, najosnovnejše informacije itn.

Ustreznejša in uspešnejša so tista prilagajanja kurikula, ki temeljijo na konceptih aktivnega, konstruktivističnega učenja in razvojno primerni praksi, v okviru katerih se poudarja: konstrukcija lastnega znanja; razumevanje in obvladovanje temeljnih pojmov, idej (namesto mehničnega učenja); univerzalne ideje, vzorce, strategije, ki so splošno uporabne; razumevanje snovi; povezovanje obravnavanih tem z dijakovimi življenjskimi izkušnjami in cilji; aktivnost in udeleženos dijaka (izvaja eksperimente, predstavi pojem s svojimi besedami, nekaj nariše, sprašuje, komentira, parafrazira itd.); razvoj kognitivnih strategij (npr.: načrtovanja, spremljanja in reševanja problemov, rabe pripomočkov itd.) in metakognitivnih veščin (načrtovanje postopka reševanja naloge, spremljanje izvajanja, preverjanje rešitev itd.); upoštevanje kognitivnih in učnih stilov; razvijanje notranje motivacije in samoučinkovitosti.

Učinkovite strategije poučevanja dijakov s PPPU

Obvezno je dobro strukturiranje vseh pomembnih dejavnosti v vzgojno-izobraževalnem procesu, kar zahteva jasna in konstantno veljavna pravila (npr. zmanjšati prepogoste spremembe urnika, okolja ipd.).

Upoštevanje posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb dijakov s PPPU v procesu poučevanja in učenja, kar terja: uvodne povezave vsake nove teme z že obravnavanimi temami, da dijak lahko poveže informacije v mreže podatkov ter tako snov bolje razume in potem laže priključuje podatke; povezavo obravnavanih tem z dijakovimi življenjskimi izkušnjami; multisenzorno učenje (sprejem informacij po vseh možnih senzornih poteh: slušni, vidni, taktilni poti in tudi s pomočjo vonja in okusa); kratka in jasna navodila, s sprotim preverjanjem razumevanja navodil, kombiniranjem ustnih in pisnih navodil; pomoč pri organizaciji zapiskov, učnih pripomočkov ipd.; prednost odprtih vprašanj (ti dijaki na ta način bolje prikažejo razumevanje snovi, resnično znanje) pred vprašanji, ki terjajo le priključitev točno določene informacije; odgovore večjega števila dijakov na isto vprašanje, ki je pomembno za resnično razumevanje snovi, da si boljše zapomnijo ključne informacije; večkrat je treba povedati oz. na glas prebrati, kaj piše na tabli, prosojnici ipd.; zapisi na tabli naj vključujejo le ključne informacije, ki naj bodo zapisane razločno, z velikimi črkami, z barvnimi in grafičnimi oporami; razdelitev kompleksnih nalog, postopkov, navodil na krajše dele; rabo vizualnih pripomočkov (grafov, tabel, slik, video posnetkov itd.); pogosto menjavo dejavnosti (zagotavljanje pestrosti pouka s spremembo metode, materialov itd.); zanimivo predstavljanje snovi, da pritegne dijakovo pozornost (več praktičnih in življenjskih primerov, anekdot, humorja ipd.); aktivno učenje, ki omogoča konstrukcijo lastnega znanja (z eksperimenti, diskusijo, delom v paru ali skupini itd.); več odmorov med nalogami; sprotne povratne informacije učitelja o napakah, da jih dijak lahko odpravi in ne pride do razvoja napačnih pojmov ali utrjevanja napačnih vzorcev; sporočanje ocene dijaku naj vedno spremlja širša razlaga, ki naj poleg analize napak vključuje tudi analizo uspešno izkazanega znanja, v zvezi z napakami pa se ne ustavi samo pri njihovem izpostavljanju, temveč pri obveznem skupnem delovnem pogovoru/dogovoru z dijakom, kako naprej.

Omogočanje razvoja dijakove samokontrole oz. lastne odgovornosti in samozagovorništva: npr. s primernimi vprašanji spodbuditi/omogočiti dijakovo samoevalvacijo, večkrat je primerneje, da to postorimo individualno in ne pred skupino; z učenjem strategij samokontrole, samozagovorništva itn.

Razvoj dijakove kompetentnosti (na kognitivnem, emocionalno-motivacijskem in socialnem področju): z razvijanjem prilagojenih načinov pristopanja k učenju (usmerjenost na nalogo, reševanje problemov) in reduciranjem obrambnih pristopov, katerih cilj je predvsem zmanjševanje občutkov negotovosti in ogroženosti (izogibanje, pretirana odvisnost, itd.); s spodbujanjem in opogumljanjem; s tem, da se znamo dijaku približati, prepoznati njegove stiske, ki mu jih povzročajo primanjkljaji ter mu pri tem nuditi ustrezno podporo; s tem, da zares pozorno spremljamo, opazimo in pohvalimo dijakovo napredovanje; s spodbujanjem in usmerjanjem k primerjanju/tekmovanju s samim sabo, ne pa z drugimi; z razporeditvijo v skupino dijakov, ki ga sprejema in se dijak v njihovi družbi dobro počuti; z odkrivanjem, spodbujanjem in izpostavljanjem dijakovih močnih področij; s strpnostjo, potrpežljivostjo in razumevanjem.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE ZNANJA

Zelo pomembno je, da prilagoditev preverjanja in ocenjevanja znanja ne temelji le na redukciji kompleksnosti snovi, ampak prvenstveno na iskanju prilagoditev, načinov in oblik postavljanja vprašanj, posredovanja odgovorov in na količini opor, ki jih ponudimo dijaku s PPPU, da mu s tem kar najbolje omogočimo optimalno pokazati usvojeno znanje. Prilagoditve morajo upoštevati dijakova močna področja in njegove posebne vzgojno-izobraževalne potrebe. V dijakovem individualiziranem programu mora biti za tisti predmet oz. predmetno področje, ki zahteva rabo dijakovega šibkega področja (področja s primanjkljajem oz. primanjkljaji), jasno in konkretno opredeljeno, katere prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja dijak zaradi svojega primanjkljaja oz. primanjkljajev potrebuje.

Prilagajamo lahko: način posredovanja (učiteljevih) vprašanj (vprašanja morajo biti konkretna in enoznačna, zahtevnejša vprašanja oziroma kompleksnejša navodila naj bodo razdeljena na podvprašanja oziroma na enostavnejša navodila, učitelj sproti preverja razumevanje navodil); način posredovanja (dijakovih) odgovorov (znanje dijakov z izrazitimi bralno-napisovalnimi težavami se preverja pretežno ustno, z grafično predstavljenimi rezultati, s praktičnimi izdelki ipd.); čas izvajanja preverjanja znanja pri tistih dijakih s PPPU, ki nimajo avtomatizirane tehnike pisanja, branja in računanja in tistih z organizacijskimi težavami, primerno podaljšamo, pri čemer je za te dijake še posebej pomembno, da ne rešujejo ali ustno odgovarjajo pod časovnim pritiskom; pri presojanju glede dolžine podaljšane časa je treba upoštevati tudi učenčevo utrudljivost; organizacijo preverjanja (preverjanje po delih, ne vse naenkrat, kar pomeni, da samo preverjanje razdelimo na dve ali več zaključeni enoti in ga izvajamo v dveh ali več delih oziroma srečanjih); obliko pisnih gradiv za preverjanje znanja (več grafičnih in barvnih opor, več odprtih vprašanj, več vprašanj izbirnega tipa, povečan tisk, večji razmiki med vrsticami, vsako vprašanje na svojem listu, pri čemer dijak lahko dobiva vprašanja drugega za drugim, pri določenem tipu nalog se dijaku pomaga z vključitvijo nazornih zgledov oziroma primerov reševanja itd.); rabo tehničnih pripomočkov (računalnik, kalkulator ali kasetofon, didaktični materiali in ponazorila, ki jih je dijak za konkretizacijo uporabljal že pri samem pridobivanju in utrjevanju znanja itd.); prostorske pogoje (če je npr. pri dijaku opaziti izrazit strah pri odgovarjanju pred celim razredom, njegovo znanje preverjamo na manj izpostavljen način, po potrebi lahko tudi izven razreda).

SLEPI IN SLABOVIDNI DIJAKI

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

Slepim in slabovidnim dijakom je potrebno prilagoditi šolski prostor in zagotoviti ustrezne prostorske pogoje za učenje in delo. Prilagoditve so individualne in izhajajo iz stanja vida posameznega dijaka: slepota, slepota z ostanki vida ali slabovidnost.

Razsvetljava

Slabovidni dijaki potrebujejo primerno osvetlitev delovnega prostora - svetloba je lahko naravna ali umetna. Večina slabovidnih potrebuje dodatno osvetlitev delovne površine z namizno lučjo, ki ne blešči in ima možnost senčenja. Nekaterim povzroča premočna svetloba bleščanje, zato potrebujejo možnost zatemnitve z zavesami ali žaluzijami. (Primer: dijak s katarakto potrebuje močno osvetlitev delovne površine, dijak z albinizmom potrebuje zatemnitev). Ustrezna osvetlitev je potrebna v vseh prostorih, kjer se gibljejo slabovidni dijaki.

Učno mesto dijaka v razredu

Dijakom z motnjami vida je potrebno zagotoviti ustrezen sedež v učilnici. Slabovidni naj sedijo v bližini table, zaradi neoviranega slušnega zaznavanja tudi v bližini učitelja. Na mizi naj imajo dovolj prostora za odlaganje pripomočkov. Večinoma potrebujejo možnost dviga delovne površine, s katero približamo bralno površino in preprečujemo nepravilno držo (miza z možnostjo dviga zgornje ploskve ali uporaba bralnih podlag).

Slepi dijaki potrebujejo dodaten prostor (omaro) za odlaganje in shranjevanje učbenikov ter ostalih pripomočkov (brajev pisalni stroj, prenosni računalnik, geometrijski pribor...).

Prilagoditev šolskega prostora

Glede na potrebe posameznika naj šola zagotovi dijaku dobro označen ali stalen prostor v garderobi oz. jedilnici in drugih prostorih, kjer poteka vzgojno-izobraževalni proces.

Preprečevati je potrebno pojav nenadnih nevarnih ovir v vseh prostorih šole, kjer se gibljejo slepi ali slabovidni dijaki (npr. odprta vrata, omare, na tleh ležeče torbe, predmeti na hodnikih, v telovadnici...) O spremembah razporeda pohištva v učilnici ali zamenjavi učilnic jih je potrebno ustno obvestiti.

Hojo in orientacijo po šoli olajšamo slepim dijakom z orientacijskimi točkami v obliki reliefnih nalepk ali brajevih oznak, ki označujejo nadstropja šole, napise na učilnicah ipd. Slabovidnim pomagamo z vodilnimi linijami, kontrastno obarvanimi robovi stopnic, stebrov, vogalov sten, vrat, ograj, ipd., zunaj šole pa z označitvijo robnikov, vhodov, igrišč, cvetličnih korit, idr.

Samostojno pot do šole in gibanje v prostorih šole nauči slepega učitelj orientacije in mobilnosti..

Poleg prostorskih pogojev za izvedbo vzgojno–izobraževalnega procesa je potrebno zagotoviti tudi ustrezen **prostor za izvajanje dodatne strokovne pomoči**.

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI IN OPREMA

Slepi ali slabovidni dijaki potrebujejo prilagojene učbenike in didaktične pripomočke. Pri šolskem delu uporabljajo pripomočke ter opremo, za rabo katere jih je potrebno usposobiti.

Prilagojeni učbeniki, delovni zvezki ter dodatna gradiva

Slabovidni dijaki uporabljajo učbenike, delovne zvezke ter dodatna gradiva v prilagojeni tehniki: povečan tisk, fotokopije v povečavi, posnetki v zvočni tehniki. Papir ne sme bleščati, zapisi morajo biti zadosti veliki ter ustrezno kontrastni s podlago. Fotografije in slike naj bodo jasne, razločne in kontrastne, naj se ne prekrivajo z besedilom. Slabovidni potrebujejo tudi prirejene, ustrezno označene zemljevide ter ostalo slikovno gradivo.

Primerna je uporaba gradiv v elektronski obliki. Slabovidni dijaki lahko besedilo povečajo v skladu z individualnimi potrebami, slepi pa jih lahko preberejo s pomočjo prilagojene računalniške opreme. Za komunikacijo učitelj – dijak je priporočljiva tudi uporaba elektronske pošte (izmenjevanje dodatnih gradiv, vaj, domačih nalog...)

Pisala slabovidnih dijakov imajo ustrezno zadebeljeno, intenzivno sled, ki mora biti razločno vidna. Priporočljivi so flomastri, za označevanje besedila pa označevalci. Debelejša pisala uporabljajo tudi pri geometriji, zaradi česar izrisi odstopajo od natančnosti.

Med običajno ponudbo zvezkov izbirajo tiste, katerih papir se ne blešči in ima dovolj vidne črte. Zapis je včasih nenatančen, nečitljiv, dijaka lahko zanese izven črt. Pri pisanju lahko izpušča eno vrsto (če je to potrebno) in eno stran, če se sled pisala pozna na drugi strani lista.

Stopnja povečave gradiva se prilagaja individualnim vidnim sposobnostim dijaka. Uporabljamo je razločne in pregledne fotokopije.

Slepim dijakom zagotovimo učbenike in ostalo pisno šolsko gradivo bodisi v brajici na posebnem papirju, ki je nekoliko debelejši od navadnega, v zvoku na kasetah ali v elektronski obliki. Zaradi velikega obsega knjig ter drugih pripomočkov in učil je primerno, da ima dijak doma še en komplet. Slepi dijaki potrebujejo tudi prilagojene didaktične pripomočke: tipne zemljevide, reliefni globus, razne makete in modele, ki jih je mogoče zaznavati tipno.

Učitelj uporablja folijo za pozitivno risanje za poučevanje slepih pri tistih predmetih, kjer je možno predstaviti določene vsebine učne snovi v tipni obliki (geometrija, zemljepis...).

Slep dijak potrebuje za pisanje prenosni računalnik z brajevo vrstico ali brajev pisalni stroj (potrebuje dva: za šolsko in domače delo). Slep dijak uporablja geometrijski pribor za slepe ter pribor za merjenje z brajevimi označbami.

Dijaki uporabljajo učbenike ter dodatno gradivo (domače branje), posnete v kasetni

tehniko iz fonoteke knjižnice Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije. Na kasetofon slepi dijak snema del učiteljeve razlage ali izvlečke učne snovi, ki mu jih prebere sošolec ali domači. V diktafon si slepi ali slabovidni dijaki lahko narekujejo kratke opombe, opravila, telefonske številke ipd. Pri pouku je možno uporabljati tudi druge zvočne ali elektronske vire, ki so na voljo.

Dijaki z motnjami vida uporabljajo pri šolskem delu različne pripomočke: optične, neoptične, ki so bili že omenjeni (pisala, papir, označevalci...) ter prilagojeno elektronsko opremo. Potrebujemo tudi pripomočke za samostojno gibanje (belo palico).

a.) Optični pripomočki

To so očala ali kontaktne leče, teleskopska očala, teleskopi, lupe in povečevala (elektronske lupe ali elektronska povečala).

b.) Računalniška oprema in elektronski pripomočki

Slabovidni dijaki potrebujejo kvaliteten barvni zaslon večje velikosti, multimedijško opremo (zvočno kartico, CD-rom), program za povečavo zaslonske slike, optični čitalec, sintetizator govora.

Slepi potrebujejo računalnik (najbolje prenosni) z brajevo vrstico (dodatek tipkovnici, ki pretvarja enovrstične zapise z zaslona v brajevo pisavo in omogoča slepemu branje s tipom) in programom za zvočno sintezo (pretvorba zapisov v zvok).

Uporabljajo tudi elektronski brajev pisalni stroj (Elotype) - tega lahko uporabljamo tudi v povezavi z osebnim računalnikom in v kompletu Eloset. Komplet sestavlja še prenosna beležnica (Elobox) za zapisovanje informacij v brajevi pisavi.

Govoreči – zvočni kalkulator uporabljajo dijaki pri matematičnih operacijah in računanju.

c.) Ostali pripomočki

Slepi uporabljajo prilagojene pripomočke tudi v vsakdanjem življenju: brajeve in zvočne ure, brajeve metre, termometre, kompase, brajeve tehtnice, merilce denarja, pokazatelje višine tekočine v kozarcu, dodatno označene aparate...

Pouku in prostochasnim dejavnostim so namenjene prilagojene družabne igre kot so šah, človek, ne jezi se, brajeve domine, karte, kocke, zvence žoge, zvočni pikado in druge igre.

Slepi in slabovidni se lahko udeležujejo številnih športov - pač glede na individualne sposobnosti ter oftalmološko diagnozo in prognozo posameznika. Posebno primerna pa je vožnja s tandemom, tek na smučeh, plavanje, fitness, pohodništvo in sprehodi, kegljanje in specialne igre za slepe z zvence žogo, jezdenje...

Dijak potrebuje nekatere od navedenih pripomočkov in opreme tudi za domače delo.

STROKOVNI DELAVCI

Učitelji

Učitelji morajo biti seznanjeni s stanjem vida posameznega slabovidnega ali slepega dijaka. V skladu s tem prilagajajo vzgojno-izobraževalni proces. Učitelji potrebujejo dopolnilna znanja o poučevanju slepih in slabovidnih.

Učitelji načrtujejo in izvajajo vzgojno izobraževalni proces po programu gimnazije in v skladu z individualnimi prilagoditvami za slepega ali slabovidnega dijaka.

Dodatno strokovno pomoč izvaja strokovni delavec, določen z odločbo o usmeritvi. Pri slepih in slabovidnih učencih je to praviloma tiflopedagog ali dodatno usposobljen učitelj predmeta.

Svetovalni delavec

Zelo pomembna je povezovalna vloga svetovalnega delavca, ki običajno usklajuje sodelovanje med člani strokovne skupine, sodeluje z učitelji, straši in če je za dijaka potrebno, poišče in vzpostavi stik s strokovnjaki iz drugih ustanov.

Ravnatelj

V skladu z Zakonom o usmerjanju imenuje strokovno skupino za pripravo in izvajanje individualiziranega programa. Zagotoviti mora ustrezne materialne in kadrovske pogoje, ki bodo slepemu ali slabovidnemu dijaku omogočali uspešno vključitev v šolo, kakovostno izobraževanje in doseganje optimalnega razvoja.

ORGANIZACIJA ČASA

Slabovidni dijaki običajno potrebujejo več časa za branje in pisanje ter druge dejavnosti, ki temeljijo na vidnem zaznavanju, zato jim je potrebno zagotoviti dovolj časa in se s tem izogniti časovnemu pritisku.

Pri posredovanju in usvajanju nove učne snovi je potrebno v okviru posameznih predmetov zagotoviti sistematičnost in nazornost ter omogočiti dijakom dovolj časa za predelovanje informacij. Podaljšanje časa potrebujejo tudi v procesih utrjevanja in preverjanja znanja.

Pri pisnem preverjanju znanja jim omogočimo do 50 % podaljšanja časa.

Z mrežnim planom preverjanja znanja je možno preprečiti preobremenjenost dijakov. Primerna razporeditev časa omogoča dijakom uspešno izpolnjevanje zahtev učnega procesa ter vpliva na socialne in emocionalne vidike šolanja slepih in slabovidnih.

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE

Učitelji morajo pri poučevanju izhajati iz psihofizičnih značilnosti in sposobnosti posameznega dijaka. V kognitivni fazi usvajanja novih učnih vsebin je potrebno zagotoviti individualiziran pristop, mirno in stimulatивно okolje ter konstantno spremljanje osvojenih vsebin. Preverjati je potrebno predvsem ustreznost novo osvojenih predstav. Učno snov je po potrebi možno deliti na manjše vsebinske enote. V procese učenja je potrebno vključiti vse percepcijske zmožnosti posameznika z aktivacijo vseh preostalih čutil (sluh, tip, vonj, preostali vid), posebej pri oblikovanju predstav, opazovanju, priklicu v spomin, miselnih obdelavah do spretnosti, ki so potrebne za učenje. S tem bomo pedagoški proces gradili na pozitivnih pričakovanjih. V primeru, ko se bodo pokazale pomanjkljive predstave v znanju, zmanjšanje motivacije ali šibkost organizacije učenja, je potrebno dijaku omogočiti ustrezno strokovno pomoč.

Metodično - didaktična navodila v zvezi s podajanjem snovi

- Učitelji naj pri podajanju snovi govorijo dovolj glasno, razločno, sistematično in nazorno.
- Podajanje učne snovi naj ne temelji le na frontalni razlagi. Potrebno je kombinirati različne metode poučevanja, pri katerih bodo tudi slepi in slabovidni dijaki aktivno sodelovali.
- Učitelji naj zagotovijo dijaku primerno bližino opazovanega predmeta (poskusi, ekskurzije). Slepim dijakom omogočimo otip predmetov ali natančen opis.
- Uporabljajo naj gradiva v povečanem tisku ali v drugi, dijakom dostopni ustrezni tehniki.
- Dijakom je potrebno omogočiti uporabo vseh potrebnih ustreznih pripomočkov (lupe, elektronska povečala, monitorji, računalniška oprema...).
- Večina slabovidnih dijakov ne vidi na tablo. Namesto prepisovanja s table lahko učitelji uporabijo naslednje metode: poslušanje predhodno posnetega gradiva, ob zapisu na tablo glasno in razločno govorijo, dijaku ponudijo že zapisano in primerno povečano gradivo, dijak lahko gradivo tudi posluša s pomočjo kaset in vokmana, medtem ko drugi prepisujejo s table, grafoskopske prosojnice naj jim profesorji predhodno fotokopirajo, za slepe učence naj pripravijo gradivo v brajici, poskrbijo za možnost sprotnega zapisovanja v brajici in pripravijo reliefne skice, zemljevide in drugo učna gradiva, uporabijo metode, ki omogočajo oblikovanje predstav na osnovi tipa...
- Pri učnih urah je potrebno uporabljati didaktična sredstva in pripomočke, ki jih je možno zaznavati tudi z drugimi čutili (sluh, tip, voh, okus): modeli, naravno okolje, makete, tipni zemljevidi, reliefni globus, kipi, itd.
- Dijak mora načeloma osvojiti vse, s programom predpisane učne vsebine, vendar prihaja pri nekaterih do odstopanja od natančnosti (geometrijsko risanje, razna merjenja, poskusi).
- Ob prikazovanju fizikalnih, kemijskih poskusov ali drugih eksperimentov naj učitelji natančno in razločno opisujejo postopek, ki ga izvajajo.
- Učitelji naj dovolijo dijaku, da si od blizu ogleda snov na tabli oz. posamezna učila.
- Šolska tabla naj bo suha in čista, zapisi zadosti veliki in kontrastni (v kolikor

posameznik lahko še sledi tabelskim zapisom). Tabelska slika naj bo dovolj velika in naj ne vsebuje preveč podrobnosti. Tabla in kreda naj bosta kontrastnih barv (temna tabla in bela ali rumena kreda, ker na primer pisanje z rumeno kredo na svetlo zeleno tablo ni dovolj kontrastno).

- Preslikave in povečave naj bodo jasne, kontrastne in razločne (neprimerna je preslikava, na kateri se predmet ne loči od podlage, neustrezen rokopis, ipd.). Preslikave povečamo, kolikor še dopušča razločnost.
- Dijaka je potrebno vključiti tudi v vse aktivnosti, ki so organizirane poleg rednega šolskega dela (ekskurzije, športni dnevi, kulturne prireditve, delavnice...) Poskrbeti je potrebno za individualiziran pristop, varnost, včasih tudi za ustreznega spremljevalca.
- Pri športni vzgoji mora učitelj upoštevati oftalmologova navodila glede na diagnozo in prognozo dijaka; pri določenih aktivnostih naj poskrbi, da dijak sname očala, da se izogne morebitni poškodbi. Kljub določenim omejitvam pa je športna vzgoja za slabovidnega dijaka nujno potrebna! Dijaki potrebujejo veliko primerne gibanja, rekreacije in svežega zraka.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE ZNANJA

Slepi ali slabovidni dijaki morajo ob koncu izobraževanja doseči sprejete standarde znanja. V individualiziranem programu je možno opredeliti posebnosti pri preverjanju in ocenjevanju znanja za posameznega dijaka.

Učitelj ugotavlja osvojeno znanje s sprotnim preverjanjem in z nepristranskim ocenjevanjem. Potrebno je mrežno planiranje preverjanja in ocenjevanja znanja, pri čemer upoštevamo zmožnosti dijaka in zahteve učnega procesa. S tem preprečujemo preutrujenost dijakov. Uporabijo naj se tisti načini preverjanja in ocenjevanja, ki so prilagojeni posameznikovim zmožnostim. Za preverjanje in ocenjevanje naj se izbere tiste ure, ko lahko dijak pokaže svoje znanje. Ob utrujenosti vida npr. bo dijak težko reševal zahtevne preizkuse znanja.

Pri sestavljanju preizkusov znanja se ogibamo razpršenosti podatkov po celotni izpitni poli, miselnim vzorcem, nejasnim slikam, nalog, pri katerih je potrebno povezovati različne zapise...

Preverjanje naj bo sprotno, da bo možno čimprej ugotoviti morebitne težave pri učenju in intervenirati z dodatno strokovno pomočjo.

Učitelji morajo zagotoviti preizkuse znanja v ustrezno prilagojeni tehniki (povečan tisk, elektronska oblika, testi v brajevi pisavi, posneto gradivo na avdio-kasete).

Dijaki potrebujejo do 50% podaljšanja časa za reševanje pisnih nalog preverjanja znanja, pri nekaterih preverjanjih tudi več.

Določene vsebine, ki jih dijak zaradi motnje vida ni zmožen usvojiti, je smiselno izločiti iz ocenjevanja znanja ter jih nadomestiti s tistimi vsebinami, kjer se lahko izkažejo dijakove sposobnosti. Nekatero vsebine je možno preverjati ustno, kar pa ne velja za predmete kot so npr. jezikoslovje, tuji jeziki, matematika...

Za prilagojeno preverjanje in ocenjevanje je potrebno upoštevati zaznavne in komunikacijske sposobnosti slepega ali slabovidnega dijaka. Dijaku se prilagodi (podaljša, v več delih) čas preverjanja in ocenjevanja znanja, prilagodi se gradivo za pisno preverjanje znanja, zagotovi se ustrezne materialne pogoje (miren prostor, pripomočki, osvetlitev itn.). V izjemnih primerih se mu nudi tudi pomočnik (uporaba slovarjev, matematičnih nalog).

GLUHI IN NAGLUŠNI DIJAKI

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

V vzgojno-izobraževalnem procesu gluhih dijakov spremlja razlago preko odgledovanja z ustnic sogovornika, dijak s slušnimi ostanki pa tudi s pomočjo »poslušanja« preko individualnega slušnega aparata. To pomeni, da dijak ne sliši le slabše, ampak predvsem drugače. Za dobro poslušanje s slušnimi aparati so pomembne akustične razmere v učilnici oziroma v prostoru, v katerem se izobražuje.

Koristen zvok mora presegati hrup za 15 do 20 dB in biti frekvenčno optimalen, ker sicer govor ne izstopa iz akustičnega ozadja.

Ob ustreznih prostorskih pogojih in sodobnih avdio-vizualnih sredstvih so pogoji za uspešno izobraževanje gluhega ali naglušnega dijaka večji. Gluhemu in naglušnemu dijaku omogočimo boljše sodelovanje pri pouku s svetlejšimi, primerno akustičnimi učilnicami, zaščito premičnega pohištva s protihrupnimi ščitniki, opremljenimi učilnicami in hodniki s svetlobnimi signalnimi napravami (zvonec=lučka), opremljenimi učilnicami z grafoskopi, TV in videorekorderji, računalniki.

Pomemben je položaj gluhega ali naglušnega dijaka v razredu – sedi naj v drugi klopi pri oknu zaradi najprimernejše oddaljenosti od šolske table in profesorja ter najprimernejše osvetljenosti učiteljevega obraza ob odčitavanju z ustnic.

Šola mora zagotoviti tudi ustrezen prostor za individualno strokovno obravnavo dijaka.

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI IN OPREMA

Naglušnemu ter gluhim, ki uporabljajo individualni slušni aparat, omogočimo uporabo brezžičnega elektroakustičnega sistema, ki ojača zvok in nudi dijaku možnost sprejemanja zvoka tudi po slušni poti. Brezžično ojačevalno napravo uporabljata učitelj in dijak.

Dijaku je potrebno zagotoviti čimveč pisnega gradiva v razumljivi obliki (priprava miselnih vzorcev, ključnih besed, kratkih povzetkov ...) in mu tako zagotoviti učenje iz

korektno pripravljenih virov. Pri učenju obsežnejšega gradiva je priporočljivo celotno vsebino razčleniti na manjše vsebinsko smiselne enote.

Pri pouku je potrebno uporabiti čimveč didaktičnih pripomočkov in učil za nazornost pouka (grafoskop, video filmi, diaproyektor, računalnik).

Zagotoviti je potrebno uporabo vseh kanalov za sprejem informacij (slušnega, vidnega, taktilnega, proprioceptivnega, olfaktornega, spacioceptivnega), ki pomagajo gluhemu in naglušnemu.

STROKOVNI DELAVCI

Izobraževanje razrednega učiteljskega zbora, svetovalne službe in vodstva in hospitacij pri pouku v regionalnem zavodu za gluhe in naglušne doprinese k boljšemu razumevanju posebnih potreb integriranega dijaka.

Za sošolce integriranega dijaka se organizirajo delavnice, kjer se seznanijo z gluhoto, naglušnostjo in njenimi posledicami na izobraževanje in vsakdanje življenje.

Gluhemu, ki se sporazumeva s slovenskim znakovnim jezikom (v skladu z Zakonom o znakovnem jeziku), je potrebno pri pouku zagotoviti tolmača.

Učitelj

Učitelj bo z gluhim ali naglušnim dijakom preživel v učnem procesu največ časa. Pri organizaciji in izvajanju pouka naj upošteva prilagoditve, ki bodo gluhemu ali naglušnemu dijaku zagotavljale optimalne pogoje za učenje in napredovanje.

Izvajalec dodatne strokovne pomoči je strokovni delavec, ki je določen z odločbo o usmeritvi.

Svetovalni delavec

Svetovalni delavec nudi gluhemu ali naglušnemu dijaku konkretno strokovno pomoč v skladu z individualiziranim program, kot tudi svetovanje oz. posvetovanje v osebnih stiskah dijaka. Usklajuje delo strokovnih sodelavcev, sodeluje s starši ter sodeluje s svetovalno službo in mobilnim defektologom.

Ravnatelj

Ravnatelj na šoli poskrbi za ustrezne materialne in kadrovske pogoje. Imenuje strokovno skupino za izdelavo in spremljanje individualiziranega programa za gluhega ali naglušnega dijaka. S svojim odnosom do vključevanja mladostnikov s posebnimi potrebami pomembno vpliva na klimo na šoli in odnos strokovnih delavcev, drugega osebja in dijakov do dijaka s posebnimi potrebami. Poskrbi, da se strokovni delavci dodatno izobražujejo s področja gluhotе in naglušnosti.

ORGANIZACIJA ČASA

Gluhi in naglušni dijaki potrebujejo več časa (do 50 % daljši čas) v procesu sprejemanja nove učne snovi, razumevanja, utrjevanja in preverjanja znanja. Težje sprejemajo in predvsem predelujejo dobljene informacije. Pri sprejemanju nove učne

snovi potrebujejo več časa za razumevanje, sprejem in predvsem predelavo informacij. Potrebujejo ponovitev razlag z različnih vidikov in sprotno preverjanje razumevanja.

Gluh ali težko naglušen dijak, ki je vezan le na odgledovanje z ustnic sogovornika, se hitreje utruja, zato ob koncu dneva težje sledi razlagi. Med učnimi urami lahko potrebuje krajše odmore.

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE

Zaželeno je, da je učitelj med učno uro v vidnem polju dijaka, da ima dijak možnost odgledovanja z njegovih ustnic. Učitelj naj govori z normalnim tempom, ritmom in normalno glasnostjo. Učiteljev obraz naj bo primerno osvetljen. Zavedati se moramo, da pri odčitavanju z ustnic sogovornika, gluh dijak lahko odgleda od 30 do 60 % njemu poznanih besed.

Če učitelj pripravi folije, kjer so zapisane ključne besede, je to dijaku v veliko pomoč, saj mu je s tem olajšano spremljanje govornih besed. Gluh dijak med razlago zaradi izgube sluha ne more zapisovati snovi, zato mu omogočimo vsakodnevno fotokopiranje zapisane snovi v šoli. Med poukom večkrat preverite, če sledi razlagi. Pri sporazumevanju z dijakom mu postavljajte jasna, kratka vprašanja. Če vas ne razume, vprašanje postavite ponovno, s tem, da poskušate uporabiti druge izraze oz. besedne zveze.

Pri skupinskih oblikah dela je priporočljivo ustno posredovane informacije pripraviti v pisni obliki (okrožnice, obvestila po zvočniku, razlaga pri pouku, navodila za praktično ali skupinsko delo ...), ob stalnem preverjanju, če je posredovana obvestila tudi razumel. Dijaka posebej usmerjamo pri vseh aktivnostih in pri tem upoštevamo načelo postopnosti, nazornosti in povezanosti teoretičnega znanja s praktičnim. Spodbujamo ga k aktivnemu sodelovanju pri vseh oblikah dela pri čemer se moramo zavedati, da je njegova splošna poučenost in nivo socialnih izkušenj zaradi gluhotе ali težje naglušnosti lahko nižji kot pri polnočutnih vrstnikih.

Učitelj naj vsebinsko ne preskakuje iz teme na temo, ko pa temo spremeni, naj na to opozori gluhega, naglušnega dijaka, saj mu bo s tem olajšano odgledovanje z ustnic.

Priporočila učiteljem:

- Govorite jasno in razločno. Ne govorite preglasno, saj se s tem ne pripomore k boljšemu poslušanju, temveč se povzroči popačenje glasu.
- Če govorite s hrbtom obrnjenim proti gluhemu/naglušnemu dijaku (npr. pisanje na tablo in hkratna razlaga), vas ne bo razumel v celoti.
- Daje dijaku kratka in jasna navodila, sprotno preverjate razumevanje navodil, kombinirajte ustna in pisna navodila.
- Poslušanje s slušnim aparatom je utrudljivo, zato je v zadnjih šolskih urah bolj utrujen, kot njegovi polnočutni vrstniki.
- Na tablo zapisujte ključne besede, stavke.
- Kompleksne naloge, navodila in postopke razdelite na krajše, smiselne celote.

- Uporabljajte vizualne pripomočke (grafe, tabele, slike, video posnetke, računalniške programe...).
- Sprotno preverjajte dijakovo razumevanje razlage.
- Postavljajte dodatna vprašanja, uporabljajte miselne vzorce, spremljajte neverbalne in manipulativne reakcije dijaka.
- Podajanje snovi temelji na različnih oblikah pouka (individualno, v majhnih skupinah, v dvojicah, trojicah, ekskurzije).
- Uporabljajte različne metode dela (demonstracije, eksperiment, projektno delo, integrirani pouk....).
- Multisenzorno učenje - uporablja različne materiale, da jih dijaki lahko zaznavajo s kar največ čutili.
- Seznanite se z osnovami delovanja dijakovega slušnega pomagala (individualni slušni aparat, polžev vsadek, vibrator...), ki mora brezhibno delovati.
- Dijaku pomagajte pri organizaciji zapiskov, učnih pripomočkov ...
- Vzpodbujajte in usmerjajte dijakovo lastno aktivnost in sodelovanje v procesu pouka.
- Vzpodbujajte in ohranjajte dijakovo motivacijo za delo.
- Pri športni vzgoji je potrebno upoštevati posebne varnostne ukrepe, ki zaščitijo mladostnika in njegovo slušno pomagalo. Posebno pozornost je potrebno posvetiti plavanju, smučanju in igram z žogo. Praviloma slušna pomagala pri urah športne vzgoje dijak shrani, da se izogne poškodbam glave in pomagala.

Organizacijo pouka (dnevno, tedensko, letno) prilagajamo v smislu razbremenitve dijaka.

Ob organizaciji vzgojno izobraževalnega dela je potrebno upoštevati dijakove psihofizične sposobnosti tako, da ne pride do preobremenjenosti.

Z vključitvijo gluhega dijaka v razred, je normativ za število dijakov v tem oddelku lahko zmanjšan, če je to določeno v odločbi o usmeritvi.

S sprejetjem Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika imajo gluhi dijaki v času šolanja pravico do tolmača. Potrebo po tolmačenju izrazi dijak, šola pa mu je dolžna to pravico omogočiti. Za dijaka je tolmačenje brezplačno.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE ZNANJA

Gluhemu ali naglušnemu dijaku lahko podaljšamo čas preverjanja znanja (do 50%). Pri sporazumevanju se potrudimo, da smo jasni v izgovorjavi, omogočimo mu odčitavanje z ustnic, zastavljamo mu jasna in kratka vprašanja in preverjamo razumevanje vprašanj. Po potrebi vprašanje ponovimo z drugimi besedami, uporabimo tudi pisno komunikacijo. Preverjanje znanja naj se izvaja v čim bolj mirnem okolju. Poslušanje s slušnim aparatom je utrudljivo, zato je dobro, da je dijak vprašan v prvih učnih urah. Izogibajte se izpraševanju v časovni stiski ali ob slabi klimi v oddelku.

Če se sporazumeva z znakovnim jezikom, mu omogočimo, da je pri preverjanju znanja prisoten tolmač.

V individualiziranem načrtu pri posameznih predmetih določimo področja, kjer ima gluhi ali naglušni dijak pravico do posebnih postopkov in prilagoditev, ali jih je povsem oproščen npr.: pri slovenskem jeziku glasoslovje in fonetika, pisanje narekov in esejev; pri tujem jeziku slušni preizkus in govorno izražanje ... Pri ustnem preverjanju znanja ne upoštevamo pravilnosti izreke gluhega temveč pravilno navajanje dejstev.

Preverjamo in ocenjujemo predvsem znanje v okviru predavanj in tisto, ki je pridobljeno iz učbenikov in knjig in manj splošno poučenost, saj izguba sluha zmanjšuje možnosti sprejema informacij iz okolja (spremljanje oddaj po radiu, TV...). Za ocenjevanje znanja gluhega oz. naglušnega dijaka je potrebno uporabiti način, pri katerem dijak najlaže izkaže svoje znanje.

Ob upoštevanju prilagoditev in drugačnih postopkov pa mora dosegati minimalne standarde znanja, ki še dopuščajo enakovrednost programa.

DODATNA STROKOVNA POMOČ

Dodatno učno pomoč dijaku zagotovimo v obliki organizirane pomoči surdopedagoga in/ali strokovnega delavca redne šole ali svetovalnega delavca. Število ur dodatne tedenske obravnave je določeno v odločbi o usmeritvi.

Specialna pedagoška pomoč – slušno in govorno obravnavo ter trening komunikacije zagotovi surdopedagog iz specializirane ustanove. Surdopedagog sodeluje pri pripravi individualiziranega programa.

Priporočamo, da gluhim in naglušnim dijakom omogočimo vzpodbude in pomoč pri krepitvi samopodobe in socialne integracije.

Osveščanje strokovnih delavcev in sošolcev o gluhoti in njenih posledicah pripomore k boljši sprejetosti integriranega dijaka v razredni kolektiv in razumevanju prilagoditev do katerih je upravičen dijak s posebnimi potrebami. Pri tem delu je potreben timski pristop in sodelovanje svetovalne službe redne šole in specialne ustanove.

DIJAKI Z GOVORNO - JEZIKOVNIMI MOTNJAMI

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

Dijak z govorno in/ali jezikovno motnjo naj sedi na prostoru čim bližje učitelju, da je možen neposreden stik. To mu omogoča učinkovito pozornost in sprejemanje informacij. Naj sedi na takem položaju, ki mu omogoča osredotočenost na delo (blizu table pri frontalnem pouku; oddaljen od vrat, oken in drugih motečih faktorjev pozornosti). Dijak naj sedi blizu sošolca, ki mu je najbolj pripravljen pomagati in ga podpreti v stiskah (mu kaj ponoviti, razložiti, ponuditi besedo, ki se je ne spomni, prebrati, prepisati). Levičar naj sedi na levi strani mize, ali sam, če to želi.

Na šoli je potreben ustrezno velik in opremljen prostor za individualno obravnavo ali delo v majhni skupini.

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI IN OPREMA

Učna tehnologija (grafoskop, diaproyektor, video film, računalnik, kasetofon, diktafon omogoča dijakom z motnjo v govorni in/ali jezikovni komunikaciji večjo uspešnost v vseh fazah učenja – pridobivanju, utrjevanju in preverjanju znanja. Pridobivanje nove snovi naj bo ob ustni informaciji podkrepljeno z ustreznim pisnim gradivom. Pri učenju obsežnega gradiva je potrebno celotno vsebino členiti na manjše vsebinske enote.

Dijaki z težjo motnjo branja morajo imeti možnost, da na kasetofon posnamejo predavanje in ali da uporabljajo računalnik, ki bere tekst.

Dijaki z motnjo pisanja naj uporabljajo za pisanje računalnik.

Dijaki s slabo razvitimi finomotoričnimi sposobnostmi potrebujejo prilagoditve pri rabi tehničnih pripomočkov pri kemiji, fiziki .

Posebna oprema, pripomočki in sredstva so potrebna v primerih, ko motnje v govorni in jezikovni komunikaciji spremlja gibalna ali senzorna oviranost.

STROKOVNI DELAVCI

Delo z dijakom z govorno in/ali jezikovno motnjo vključuje in povezuje vse: učitelje, svetovalne delavce, zdravnike, logopede, socialne ustanove, sošolce, prostovoljce (če so vključeni) in specializirane ustanove v katerih delajo.

Učitelji morajo biti dobro strokovno usposobljeni in fleksibilni v iskanju in uporabi specifičnih znanj in strategij za delo z dijaki z govorno in/ali jezikovno motnjo. Izvajajo vzgojno izobraževalni proces po programu in v skladu s prilagoditvami in se timsko

vključujejo v skupini, ki za dijaka izdelava individualiziran program. Dijaku zagotovijo dodatno strokovno pomoč.

Svetovalni delavec (psihologi, defektologi, pedagogi, specialni pedagogi, socialni delavci...) Sodelujejo pri odkrivanju težav, načrtovanju in koordiniranju strokovne pomoči.

Ravnatelj mora v skladu z zakonom imenovati skupino za pripravo in izvajanje individualiziranega programa. Zagotoviti morajo ustrezne kadrovske in materialne pogoje, ki so potrebni za delo z dijakom z govorno in/ali jezikovno motnjo.

ORGANIZACIJA ČASA

V vseh fazah izobraževalnega procesa (pri pridobivanju, utrjevanju in preverjanju znanja) je pri dijakih z govorno in/ali jezikovno motnjo potrebno zagotoviti dovolj časa (do 50 % daljši čas), da se izognemo časovnemu pritisku. Dijaki rabijo več časa za sprejemanje, predelavo in razumevanje informacij. Rabijo dodatno razlago, različne ponovitve ter sprotne preverjanje razumevanja posredovanih informacij. Posebne časovne prilagoditve potrebujejo dijaki z govorno in/ali jezikovno motnjo in gibalno ali senzorno oviranostjo, ter tisti, ki imajo slabše avtomatizirano tehniko branja in pisanja in/ali računanja. Predelovanje informacij in strategije reševanja pri njih potekajo mnogo počasneje. Količina dodatnega časa v posamezni fazi procesa poučevanja oziroma učenja je odvisna od posebnih potreb posameznika, ki morajo biti opredeljene v individualiziranem programu. Pomembno je, da ima dijak dovolj časa, da ne čuti časovnega pritiska, da ima možnost biti uspešen. Prav tako je potrebno količino in obliko izvedbe dodatne strokovne pomoči uskladiti z posebnimi potrebami dijaka ter njegovo obremenjenostjo. Dodatna strokovna pomoč je praviloma učinkovitejša, če je na začetku intenzivna (v krajših časovnih presledkih) nato pa se količina zmanjšuje. Seveda pa so velike individualne razlike, ki jih je nujno potrebno upoštevati pri oblikovanju individualiziranega programa in načrtovanju dela.

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE

Vsa splošna didaktična-metodična načela poučevanja, ki veljajo »za dobro prakso« in za vse dijake, so za dijake z govorno in/ali jezikovno motnjo posebnega in ključnega pomena. Zato morajo biti strokovni delavci dovolj senzibilizirani in odprti za prepoznavanje dijakovih posebnih potreb in uporabo raznoterih didaktično-metodičnih pristopov. Nujno potrebno je identificirati tiste metode in pristope, ki posameznemu dijaku olajšajo učenje in mu omogočajo optimalne rezultate. Kombiniramo direktno poučevanje (jasno določeni cilji, specifični koraki, demonstracija korakov in povezav med njimi) ter strateško poučevanje (učenje strategij reševanja nalog). Delo naj temelji na konstruktivističnem učenju

- razumevanju in obvladovanju pojmov (namesto mehaničnega učenja)
- razumevanju snovi
- povezovanju tem z življenjskimi izkušnjami
- aktivnosti in udeleženosť dijaka (eksperiment)

- razvijanju notranje motivacije
- spremljanju ter preverjanju rešitev

Za prenos informacij so potrebna multisenzornost-sprejem informacij po slušni, vidni taktilni poti. Za boljše sprejemanje in razumevanje vsebin je za dijake z govorno in/ali jezikovno motnjo potrebno:

- da so podane informacije ter navodila kratka, jasna, enoznačna, povedana v ustreznem tempu
- vedno je treba sproti preverjati razumevanje snovi in navodil-ustnih in pisnih
- vsaka nova tema naj se poveže z že poznano, da dijak lažje poveže informacije (v mrežo podatkov)
- obravnavano temo povežemo z življenjsko izkušnjo
- pridobivanje nove snovi naj bo podkrepjeno z ustreznim pisnim gradivom (miselni vzorci, kratki povzetki, ključne besede). Na ta način ima dijak možnost učenja iz dobrega vira. Razume snov in si bolje zapomni ključne informacije.
- kompleksne teme členimo na krajše dele. Predstavljena snov naj pritegne pozornost in vzbudi zanimanje.
- prednost ima projektno delo in delo v manjših skupinah, s tem aktivno učenje, ter dajanje sprotnih povratnih informacij, analizo znanja, dogovor z dijakom kako naprej.
- dijakovo samokontrolo in lastno odgovornost krepimo z pogostejšim očesnim kontaktom, fizično bližino in primerno vzpodbudo.

V primerjavi z vrstniki brez težav, morajo biti domače naloge pri dijakih z govorno in/ali jezikovno motnjo skrbno preiščene in dobro sktrukturirane z ozirom na primanjkljaje. Domače naloge načrtujemo in prilagajamo tako, da jih v največji meri zmore dijak opraviti sam in za naloge ne porabi bistveno več časa kot vrstniki. Pomembno je, da so izbrane naloge in vaje take, da upoštevajo dijakovo znanje (za optimalen razvoj dijakovih potencialov).

Domače delo naj temelji na načelu kakovosti ne kvantitete. Vsled tega je pomembno dosledno preverjanje domačih nalog in dobro sprotno sodelovanje med strokovnimi delavci, dijakom in njegovimi starši.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE ZNANJA

Prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja in napredka morajo omogočati, da bo dijak z govorno in/ali jezikovno motnjo lahko optimalno pokazal svoje znanje. Prilagoditve morajo upoštevati njegova močna področja. V individualiziranem programu morajo biti jasno in konkretno opredeljeno, katere prilagoditve dijak potrebuje. Preverjanje naj bo raznovrstno. Prilagojen je načinu posredovanja vprašanj, ki morajo biti konkretna in enoznačna. Zahtevnejša vprašanja oziroma navodila naj bodo razdeljena na podvprašanja. Vedno znova preverjamo razumevanje postavljenih vprašanj oziroma navodil. Zaradi težav pri predelavi verbalnih informacij, je potrebno dijaku zagotoviti dovolj časa za povratne informacije. Način posredovanja le-te pa mora dopuščati uporabo opor, ki jih je uporabljal pri pridobivanju in utrjevanju znanj. Pri ustnem preverjanju znanja nikakor ne upoštevamo načina verbalne ekspresije ali izreke, temveč pravilno navajanje dejstev. Pri preverjanju in ocenjevanju znanja in napredka naj učitelji iščejo znanje in močno

področje (referati, seminarske naloge, raziskovalne naloge...). Kadar ima dijak bralno napisovalne težave, se preverjanje in ocenjevanje znanja izvaja pretežno ustno z grafično predstavljenimi izdelki ali s pomočjo računalnika. Čas prilagodimo posamezniku (po individualiziranem programu). Pri presojanju o dolžini podaljšanega časa je potrebno upoštevati tudi učenčevo utrudljivost in preverjanje razdeliti na dve ali več zaključenih enot. Preverjanje in ocenjevanje znanja naj bo napovedano in dijak naj ima možnost sodelovati pri analizi in ocenjevanju svojega dela.

GIBALNO OVIRANI DIJAKI

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

Sedežni red

Nekaterim gibalno oviranim dijakom je treba pouk organizirati tako, da njihove težave ne bodo onemogočale oz. preprečevale šolskega dela.

Dostop do šole brez arhitektonskih ovir, zagotovljen parkirni prostor za invalide, prilagoditev šolskih prostorov za nemoteno mobilnost dijaka (učilnica, hodnik), prilagojene sanitarije, prostor za osebno higieno, prostor za počitek, zagotovljen prehod med nadstropji šole (dvigalo, gosenice...), ustrezen dostop do drugih šolskih prostorov (knjižnica, kabineti, jedilnica, telovadnica, prostor za počitek...), prostor za individualno obravnavo (za dodatno učno pomoč in terapevtske obravnave), prilagojen delovni prostor (učno mesto) bio-psiho fizičnim potrebam učenca: miza, stol. Priporočljiva je matična učilnica oz. koncentracija pouka v pritličju šole, z namenom, da se, kolikor je mogoče, zmanjša število selitev iz učilnice v učilnico.

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI IN OPREMA

Gibalno oviran dijak za uspešno učenje potrebuje veliko didaktičnih pripomočkov in učil (npr. računalnik s prilagoditvami, multimedijska sredstva, komunikator, grafoskop, tabla, dodatna osvetlitev, blazina za počitek ...), poleg delovnih zvezkov naj učitelj uporablja, prilagaja in izbira še dodaten učni material (čim več konkretno nazornega materiala primerne velikosti, ki upošteva vse didaktično metodične principe), učitelj naj pripravi za dijaka prilagojeno gradivo (tudi v elektronski obliki), učne liste, kratke povzetke, ključne besede, iztočnice za utrjevanje snovi glede na dijakove potrebe, pri pripravi didaktičnega materiala naj bo učitelj pozoren, da bo dijakovo učenje potekalo po vseh senzornih poteh fotokopiranje zapiskov, uporaba računalnika pri pouku, tudi za preverjanje in ocenjevanje znanja, če je dijak pri tem uspešnejši.

STROKOVNI DELAVCI

Učitelji

Učitelji naj bodo predvsem dobro strokovno usposobljeni in fleksibilni v iskanju novih specifičnih znanj ter pri zagotavljanju pogojev, ki bodo omogočali optimalno učno uspešnost gibalno oviranega dijaka pri pouku. Seznanjeni morajo biti z naravo dijakove oviranosti in zdravstvenih posebnosti, upoštevati morajo, da ima morda dijak zaradi morebitnih zdravil slabšo koncentracijo, da potrebuje pri posameznih nalogah in dejavnostih več časa, da morda potrebuje med uro hrano ali tekočino, gibanje oz. odmor, da mu je treba popravljati telesni položaj...

Izvajalec dodatne strokovne pomoči je pri gibalno oviranem dijaku praviloma strokovni delavec, določen z odločbo o usmeritvi (učitelj posameznega predmeta, po možnosti z dodatnimi specialnimi znanji – FIBO).

Svetovalni delavec

Svetovalni delavec pri delu z gibalno oviranim dijakom izhaja predvsem iz načel celostnega pristopa in sodelovanja v svetovalnem odnosu. Delo svetovalnega delavca obsega tudi delo z učitelji gibalno oviranega dijaka, sodelovanje s straži, delo z vodstvom šole in delo z zunanjimi ustanovami, če je to za dijaka potrebno. Dijaka naj svetovalni delavec predstavi učiteljem, ki ga bodo poučevali, ter sošolcem v razredu, če se s tem strinjajo starši in dijak.

Ravnatelj

Za uspešno vključitev gibalno oviranega dijaka na šolo mora ravnatelj na ravni organizacije šole poskrbeti za optimalne kadrovske in materialne pogoje, nudenje dodatne strokovne in fizične pomoči. Po Zakonu o usmerjanju mora imenovati strokovno skupino za izdelavo in spremljanje individualiziranega programa za gibalno oviranega dijaka.

Drugi delavci

Za nudenje fizične pomoči je v skladu z odločbo o usmeritvi dijaku lahko dodeljen spremljevalec.

ORGANIZACIJA ČASA

- za gibalno oviranega dijaka je treba izdelati individualizirani program, ki je skladen z njegovim razvojem, načinom učenja (zaradi motorične upočasnjenosti in/ali upočasnjenega miselnega procesiranja) in možnostmi za doseganje zastavljenih ciljev, ki morajo obsegati vsaj minimalne standarde znanj;
- program je treba predstaviti učiteljem ter drugim strokovnim delavcem, ki delajo z dijakom,
- vsi delavci, ki delajo z dijakom, so dolžni upoštevati določila individualiziranega programa,
- potrebna je časovna prilagoditev in organizacija pouka ter življenja in dela na šoli v skladu z dijakovimi psihofizičnimi potrebami (npr. dodatni krajši odmori zaradi večje utrudljivosti ...),

- gibalno oviran dijak (lahko) potrebuje več časa za branje, pisanje, usvajanje in preverjanje ter ocenjevanje znanja (do 50%); te aktivnosti so lahko razdeljene na več manjših sklopov z vmesnimi odmori,
- dodatna strokovna pomoč se izvaja v oddelku ali zunaj oddelka v času pouka, v skladu z individualiziranim programom dijaka,
- upoštevati je treba pogoste krajše in daljše odsotnosti dijaka (kontrolni pregledi, posebni postopki zdravljenja, terapijske obravnave, operativni posegi), zato je treba te odsotnosti upoštevati pri celotnem ritmu učno-vzgojnega dela (delno obiskovanje pouka, možnost podaljšanja šolanja, priprava gradiv za delo na domu, v bolnišnici).

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE...

- ... naj poteka skladno z zastavljenim individualiziranim programom dijaka in upoštevanjem nujno potrebnih didaktično-metodičnih pristopov,
- dijak naj bo vključen v vse šolske aktivnosti v okviru svojih zmožnosti (ekskurzije, izlete, športne in kulturne dneve, obvezne izbirne vsebine, interesne dejavnosti ...) z ustreznimi prilagoditvami; aktivnosti in dejavnosti naj zastavijo učitelji in vodstvo šole tako, da bo gibalno ovirani dijak aktiven, da se jih bo lahko udeleževal glede na njegove zmožnosti in posebnosti,
- vselej je treba upoštevati dijakova močna področja, ohranjene psihofizične sposobnosti in sposobnost aktivnega sodelovanja,
- učitelj mora upoštevati navodila terapevtov glede dijakovih aktivnosti v učilnici (sedenje, uporaba pripomočkov, hoja, sodelovanje pri dnevnih aktivnostih v šoli ...),
- dijak naj pri pouku uporablja računalnik (npr. pri preverjanje in ocenjevanje znanja, če je dijak pri tem uspešnejši),
- dijak mora imeti na voljo primerno individualno prilagojeno računalniško opremo; usposobljen mora biti za njeno učinkovito uporabo.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE ZNANJA

Načine preverjanja in ocenjevanja znanja je treba, glede na dijakove potrebe, ustrezno prilagoditi in pri tem upoštevati:

- merilo za napredovanje v višji letnik so doseženi minimalni standardi znanja pri vseh predmetih, ob izvajanju individualiziranega programa,
- preverjanje in ocenjevanje znanja naj bo sprotno, napovedano in izvedeno tako, da na dijaka ne deluje preveč obremenilno,
- zagotoviti je treba preverjanje in ocenjevanje manjših sklopov, podaljšan čas preverjanja/ocenjevanja ali odložitev le-tega, če obstajajo opravičljivi razlogi,
- dijakovo znanje lahko učitelj preverja in ocenjuje ustno ali pisno, lahko tudi s pomočjo spremljevalca, pri tem izbere najustreznejši tip nalog (obkroževanje, podčrtavanje, povezovanje, polodprta vprašanja, naloge z alternativnimi odgovori ...) glede na stopnjo senzomotorične oviranosti in glede na zmožnost komuniciranja,
- čas preverjanja/ocenjevanja znanja pri kontrolnih in šolskih nalogah se lahko podaljša in/ali se mu omogoči več krajših prekinitev,

- dijaku se omogoči individualno preverjanje in ocenjevanje znanja, način preverjanja in ocenjevanja znanja naj bo opredeljen v individualiziranem programu (poudarek na ustnem ali pisnem ocenjevanju, skladno z dijakovimi močnimi področji),

DOLGOTRAJNO BOLNI

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

Pouk za dolgotrajno bolne dijake se poleg v običajnih šolskih prostorih v šoli odvija lahko tudi v bolnišnici, v času dijakove hospitalizacije (bolnišnična šola), in na domu (individualna učna pomoč na domu).

Praviloma prostorske prilagoditve v šoli za dolgotrajno bolne dijake niso potrebne, če pa jih zahteva bolezen, jih pripravi strokovna skupina na podlagi odločbe o usmeritvi.

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI IN OPREMA

Praviloma posebni didaktični pripomočki in oprema za dolgotrajno bolne dijake niso potrebni.

STROKOVNI DELAVCI

Učitelj

Učitelj naj bo dobro poučen o naravi dijakove bolezni ter o načinih zdravljenja. Prav ta poučenost je temelj za razumevanje obolelega dijaka ter za izvajanje tistih oblik pomoči, ki so za posameznega dijaka res prave. Učitelj mora biti tudi dobro strokovno usposobljena na področju metodike in didaktike, prav tako pa je potrebna velika fleksibilnost.

Izvajalec dodatne strokovne pomoči

Dodatno strokovno pomoč izvaja strokovni delavec, določen z odločbo o usmeritvi: praviloma je to učitelj.

Svetovalni delavec

Dolgotrajno bolni dijak ima zaradi svoje bolezni veliko stisk in strahov, ki jih sam ne zmore razreševati. Zato je potrebno, da mu pri tem pomaga strokovna skupina na šoli oz. ključna oseba v njej oz. šolska svetovalna služba. Dijak naj ima možnost, da se v vsakem trenutku obrne nanjo. Ključna oseba v strokovni skupini naj tudi sama pozorno in strokovno spremlja bolnega dijaka.

Strokovna skupina na šoli oz. ključna oseba v njej ali pa šolska svetovalna služba naj stoji ob strani tudi dijakovim staršem. Predvsem naj jim izkazuje razumevanje ter podporo.

Šolska svetovalna služba oz. strokovna skupina oz. ključna oseba v njej naj tudi razred obolelega otroka primerno podučijo o bolezni sami, če se s tem strinjajo dijak in njegovi starši. Pomaga naj pri razreševanju stisk dijakov ob bolezni sošolca. Pri tem šolski svetovalni službi oz. strokovni skupini na šoli lahko pomaga bolnišnična šola.

Dolgotrajno bolni dijak je večkrat v slabši psihofizični kondiciji, zato naj ključna oseba v strokovni skupini oz. šolska svetovalna služba poskrbi tudi, da se šolanje dijaku na praktični ravni olajša v največji možni meri (npr. fotokopije zapisov šolske snovi, koordinacija dela z ostalimi učitelji).

Ravnatelj

Ravnatelj v skladu z zakonom imenuje strokovno skupino za pripravo in izvajanje individualiziranega programa. Zagotoviti mora ustrezne kadrovske in materialne pogoje, ki so potrebni pri delu z dolgotrajno bolnim dijakom.

ORGANIZACIJA ČASA

V obdobjih, ko je bolezen akutna, oboleli dijak morda ne zmore v celoti obiskovati šolskega dela. Zato je potrebno, da strokovna skupina na šoli skupaj z dijakom oblikuje načrt delnega oz. postopnega obiskovanja šolski obveznosti. Prav tako pa je potrebno poskrbeti za pouk na domu, če se pojavljajo daljša obdobja, ko dijak zaradi zdravstveno utemeljenih vzrokov ne bo smel in mogel priti v šolo. V času hospitalizacije je dijak individualne učne pomoči praviloma deležen v bolnišnični šoli. Ključna oseba v strokovni skupini oz. šolska svetovalna služba naj koordinira delo med dijakovo matično šolo in bolnišnično šolo.

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE

Učitelj, ki poučuje dolgotrajno bolnega dijaka, mora biti seznanjen z naravo dijakove bolezni, saj so od nje in načinov zdravljenja odvisne vse posebne prilagoditve in posebnosti pri poučevanju. Najpomembnejše je, da učitelj upošteva, da ima morda dijak zaradi morebitnih zdravil morda slabšo koncentracijo, da morda potrebuje pri posameznih nalogah in dejavnostih zato več časa, da potrebuje morda med uro hrano oz. tekočino, da potrebuje gibanje. Vse je odvisno od posamezne bolezni, zato naj bodo podrobnosti opredeljene v individualnem načrtu.

Pomembno tudi je, da ima učitelj dolgotrajno bolnega dijaka na očeh tako, da lahko opazi, ali dijak sledi, ali je dejaven, ali pa zgolj pasivno sedi pri uri. Dijakova bolezen pogostokrat zavira tempo dela, zato je potrebno, če se to zgodi, dijaka ustrezno spodbuditi oz. mu prilagoditi oblike dela.

Samo učno-vzgojno delo za dolgotrajno bolnega dijaka je potrebno načrtovati tako, da bo usmerjeno najprej na doseganje temeljnih učnih ciljev oz. na usvajanje temeljnih znanj in veščin. Tako bo tudi dolgotrajno bolni dijak kljub svoji bolezni zmožan uspešno nadaljevati svoje šolanje.

Po daljši odsotnosti v šoli (zaradi poslabšanja bolezni) se lahko zgodi, da bo imel dijak po vrnitvi v svojo šolo težave (ne bo zmožan slediti tempu dela v razredu, težko se bo vključil v skupino). Potrebno mu je pomagati (skrbno spremljanje, primerne oblike dela, individualna učna pomoč). Zaradi specifičnosti obolenja posameznega

dijaka je potrebno včasih prilagoditi tudi delo pri posameznem predmetu (športna vzgoja, kemija) in pri posameznih drugih šolskih aktivnostih (športni dan, ekskurzija, tabori). Teh dejavnosti naj se dolgotrajno bolni dijak praviloma udeležuje. Morebitne konkretne omejitve oz. prilagoditve so povezane s specifično dijakovega obolenja, zato naj bodo opredeljene v individualiziranem načrtu.

Zaradi večkratnih, krajših odsotnosti (pregledi, postopki zdravljenja) dolgotrajno bolni dijak pogosto ni deležen učiteljeve razlage, pojasnil, usmeritev. Zato mu je to potrebno omogočiti (individualna učna pomoč). Do te individualne učne pomoči ima dolgotrajno bolni dijak pravico, določitev obsega in trajanja pa je seveda v pristojnosti komisije za usmerjanje.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE

Pri preverjanju in ocenjevanju znanja je potrebno upoštevati dijakovo zdravstveno stanje in njegove psiho-fizične sposobnosti.

Preverjanje in ocenjevanje naj bo sprotno, napovedano. Učitelj naj bo seznanjen, če dijak uživa zdravila, ki zmanjšujejo koncentracijo in nasploh upočasnjujejo ritem dela. V takih primerih je potrebno zagotoviti preverjanje in ocenjevanje manjših sklopov, podaljšan čas, odložitev ocenjevanja (če ima dijak npr. kontrolni pregled pri zdravniku, če se vrne po daljši odsotnosti). Zaradi narave dijakove bolezni je preverjanje in ocenjevanje lahko zgolj ustno ali zgolj pisno. Če gre za daljšo dijakovo odsotnost oz. za dolgotrajno poslabšanje bolezni, za eno ocenjevalno obdobju lahko zadostuje ena sama ocena. Posamezne konkretne prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju so močno odvisne od specifične posamezne kronične bolezni oz. načina zdravljenja, zato naj take prilagoditve pripravi strokovna skupina (na podlagi informacij, ki jih pridobi na timskem sestanku z zdravnikom in bolnišničnim učiteljem, oz. na podlagi odločbe o usmeritvi).

Če do zaključne redovalne konference zaradi slabše psihofizične kondicije, dolgotrajnih odsotnosti oz. izbruhov bolezni dijak ne uspe pridobiti vsega potrebnega znanja in ga tudi ne izkazati, naj se mu omogoči, da to postori do konca meseca avgusta oz. do konca prvega trimestra v naslednjem šolskem letu (zdravniško mnenje) – pogojni vpis. Podrobneje naj način pridobivanja znanja in način naknadnega preverjanja znanja določi strokovna skupina.

Dolgotrajno bolni dijak mora, kot vsi ostali, za uspešno napredovanje dosegati vsaj minimalne standarde znanj.

DIJAKI Z MOTNJAMI VEDENJA IN OSEBNOSTI

ORGANIZACIJA POUKA

PROSTOR

Sedežni red

Dijak naj sedi na prostoru, ki mu zagotavlja zbrano in pozorno sledenje pri pouku (dober pregled in bližina dogajanja), obenem pa naj bo čim dlje od motečih dejavnikov (okna, vrata, razni aparati itd.), kar lahko odkrene njegovo pozornost.

Dijak z vedenjskimi in čustvenimi težavami naj sedi s sošolcem, oziroma med sošolci, ki ga sprejemajo in so mu pripravljene pomagati tudi pri reševanju konkretnih nalog, kar zagotavlja občutek varnosti in krepi zaupanje vase. Izjemoma, če je to mogoče, dovolimo takemu dijaku, da sedi sam, v kolikor s sošolci ne more vzpostaviti zaupnejših odnosov.

Organizacija prostora

Za učinkovito delo učitelja v oddelku, v katerega je vključen dijak z vedenjskimi in čustvenimi težavami, je potrebno zagotoviti pogoje, ki bodo brez večjih premikov opreme omogočali uporabo različnih oblik poučevanja (frontalno, skupinsko, individualno, delo v dvojicah...)

Priporočljivo je, da se v učilnici zagotovi prostor za dijaka, kamor se lahko dijak umakne, v primeru izjemne čustvene napetosti, ki ga ovira pri delu, pogosto pa onemogoča tudi ostale in celo učitelja. Priporočljivo bi bilo tak prostor opremiti z računalnikom in dodatnimi učnimi pripomočki, kjer bi dijak lahko na drug način »sodeloval« pri pouku.

Za »umik«, oziroma delo v takem posebnem prostoru pa morajo biti vnaprej določena pravila, ki so razumljiva vsem dijakom. Jasno mora biti kdaj, kdo in s kom lahko uporablja tak prostor.

Druge posebnosti

Pri dijakih z vedenjskimi in čustvenimi težavami ne moremo vselej predvideti vseh okoliščin in razlogov (sprožilnih situacij) za določeno vedenje ali čustveno neprimerno odzivanje. Najpogosteje se tega ne zavedajo in ne morejo nadzirati niti sami. V takih primerih, ko je očitno, da ne zmore nadaljnega konstruktivnega sodelovanja, je dijaku treba omogočiti, da se začasno umakne. Tudi v tem primeru so potrebna vnaprejšnja pravila – dogovor o tem, kam se lahko umakne za koliko časa in h kateremu strokovnemu delavcu (svetovalni delavec, knjižničar itd.) se v takih primerih lahko oglasi, da se bo umiril in ponovno vrnil k pouku.

Vsaj na začetku je pomembno, da pojasnimo tudi ostalim dijakom, zakaj ima tak dijak pravico da začasno zapusti razred; hkrati pa dijaka vzpodbujamo, naj se čimprej vrne, saj je enako pomemben član razredne skupnosti kot vsi ostali. Vzodbujamo ga, da se vključi v aktivnosti, kjer bo lahko še posebej uspešen (razni projekti, nastopi, športna tekmovanja itd.).

Nikakor ni primerno »discipliniranje« dijaka z vedenjskimi in čustvenimi težavami, tako, da mu onemogočimo vključevanje in udejstvovanje pri dejavnostih, ki so njegova močna področja (npr. glasba, šport). Tudi motivacija za boljši učni uspeh ne bo uspela z omejevanjem tistega, kar rad počne in je uspešen.

Za dijake z vedenjskimi in čustvenimi težavami je pomembno, da se v socialnem okolju čutijo varne, da razvijejo občutek pripadnosti in sprejetosti, kar jim šele omogoča, da doživijo potrditev in občutek lastne vrednosti. Pozitivna samopodoba jim šele omogoča vzpostavljanje ravnotežja znotraj samega sebe in ustrezen položaj v socialnem okolju.

Zavestno in načrtno je potrebno take dijake vzpodbujati, da nastopajo v razredu ali za ekipo razreda, šole, če so dobri na posameznih področjih (proslave, športna tekmovanja in drugo).

DIDAKTIČNI PRIPOMOČKI IN OPREMA

Zaradi številnih neugodnih vzgojnih dejavnikov v otroštvu (pogosto neurejeno, nevzpodbudno okolje, pa tudi prezahtevno in čustveno hladno) so mladostniki z vedenjskimi in čustvenimi težavami postali negotovi, boječi, drugi pa zopet zahtevni, svoje glavi, agresivni.

Negotovost, občutki manjvrednosti, neuspešnosti in nesprejetosti silijo mladostnika, da je bolj pozoren na odnose, na način komunikacije kot na vsebino. Ker se to najbolj intenzivno dogaja prav v obdobju pubertete, to je v času iskanja lastne identitete in uveljavljanju lastne vloge v socialnem okolju – torej v času srednje šole, je tak dijak še posebej občutljiv in ranljiv.

Za dijake z vedenjskimi in čustvenimi težavami je v zvezi s šolskim delom in učnim procesom značilno, da so praviloma slabše motivirani za učenje, pri delu jim primanjkuje vztrajnosti, ne zmorejo daljše miselne koncentracije, motena je usmerjena pozornost, pri izdelkih so površni.

Primanjkljaje in pomanjkljivosti lahko kompenzirajo v prvi vrsti v dovolj strpnem okolju, ki posameznika ne izključuje, ampak ga vzpodbuja. Poleg tega pa je težave in ovire pri takih dijakih mogoče učinkovito premagovati tudi z uporabo sodobnih didaktičnih pripomočkov in vključevanjem informacijske tehnologije pri poučevanju in preverjanju znanja. Pripomočke je priporočljivo vključevati v vse faze učne ure: tako bo v uvodu predvsem v funkciji motivacije in usmerjanja pozornosti, v nadaljevanju pa lahko s pripomočki poskusi in ponazorili omogočimo prepoznavanje, boljšo predstavljalnost in razumevanje neznanega z različnimi čutili (sluh, vid, dotik).

Dijake z vedenjskimi in čustvenimi težavami vzpodbujamo in usmerjamo v ustvarjalne oblike učenja, tako da se vključujejo v raziskovalne projekte, preiskujejo različna gradiva, pripravijo referate, seminarske naloge in dobijo svojim sposobnostim primerne zadolžitve pri šolskih prireditvah.

STROKOVNI DELAVCI

Učitelj

Učitelj, ki poučuje v oddelku, v katerem je integriran dijak z vedenjskimi in čustvenimi težavami, mora poleg dobrega strokovnega znanja in pedagoških izkušenj izpolnjevati še nekatere druge pogoje, za uspešno delo.

V prvi vrsti mora imeti temeljna znanja o nastanku (vzroku) ter pojavnih oblikah (fenomenologiji) vedenjskih in čustvenih težav – motenj. Znati morajo povezati vpliv dijakovih težav na učenje, njegovo vedenje in odnose do sošolcev in do učiteljev (avtoritet). Za učitelja je pomembno, da ima pozitiven – strpen odnos do mladih z vedenjskimi in čustvenimi težavami, da sprejmejo dijaka takšnega kot je in prevzamejo (so)odgovornost za delo in osebni razvoj – rast dijaka.

Odnosni vidik učitelj – dijak je izhodišče za sodelovalno učenje in osebno zavzetost učiteljev. Neprimerno vedenje, žaljiv odnos ali upornost je izraz dijakovih težav in stisk, ne pa , kot bi kdo napačno sklepal, zavestno ravnanje s slabim namenom. Problem ima dijak, učitelj mu ga z ustreznim posredovanjem lahko pomaga preseči. To stori tako, da se iskreno zavzema njegove osebne uspehe in s tem za njegovo osebno rast in napredek.

Izvajalec dodatne strokovne pomoči

Izvajalca dodatne strokovne pomoči bo določila komisija za usmerjanje.

Za dijake z vedenjskimi in čustvenimi težavami bo z dodatno strokovno pomočjo potrebno predvsem zagotoviti kompenzacijo primanjkljajev na čustvenem področju, zagotoviti razvoj in oblikovanje osebnostnih in življenjskih strategij in usmerjati – korigirati ali nadomestiti neustrezne vedenjske vzorce s sprejemljivimi. V okviru šole bo del take strokovne pomoči lahko realizirala svetovalna služba (socialni pedagog, psiholog), saj bo dijak v primeru čustvene ali osebne stiske potreboval v prvi vrsti zaveznika, nekoga, ki mu bo v oporo, ki ga bo znal razvedriti ali ga razbremeniti neprijetnih občutkov.

Izven šole pa se bo dijak vključil v organizirane oblike psihosocialnih treningov za pridobitev socialnih veščin in treningov za osebno rast, ki jih organizirajo društva in institucije najpogosteje v obliki srečanj in taborov pod vodstvom strokovnjakov – terapevtov in socialnih pedagogov.

Izjemoma bo dodatna strokovna pomoč potrebna za premagovanje učnih težav. Morda bolj v smislu iskanja novih učnih strategij in tehnik, včasih pa tudi za vzpodbudo motivacijo.

Svetovalni delavec

Svetovalni delavec na šoli je po svoji vlogi ključni strokovnjak, saj se z dijakom z vedenjskimi in čustvenimi težavami sreča že ob vpisu, oziroma ob usmeritvi, poleg tega je kot član strokovne skupine odgovoren za pripravo individualiziranega učno – vzgojnega načrta. V skladu z individualiziranim učno – vzgojnim načrtom je lahko nosilec individualnega dela z dijakom (razgovori, svetovanje, usmerjanje), koordinator dela različnih služb in institucij.

Naloga svetovalnega delavca je tudi delo z učitelji v primeru težav dijaka. Skupaj z razrednikom posreduje med dijakom šolo in starši, usklajuje dodatno strokovno pomoč izven šole in spremlja uresničevanje učno – vzgojnega načrta.

Ravnatelj

Ravnatelj v skladu z Zakonom o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami imenuje strokovno skupino, ki mora v enem mesecu po usmeritvi izdelati individualiziran program za dijaka, s ključnimi nosilci in spremljanjem uresničevanja le – tega. Ravnatelj je dolžan zagotoviti ustrezne materialne pogoje in kadre – strokovnjake za doseganje zastavljenih ciljev pri razvoju in osebnostni rasti dijaka z vedenjskimi in čustvenimi težavami.

ORGANIZACIJA ČASA

Dijaki z vedenjskimi in čustvenimi težavami v okviru organiziranega pouka praviloma ne potrebujejo posebne časovne prilagoditve, saj v obdobju sorazmerne čustvene stabilnosti zmorejo slediti učnemu procesu. V individualiziranem programu pa je potrebno jasno določiti pravila, kdaj sme dijak v primeru stiske zapustiti oddelek, kje sme biti v tem času in kdo bo v tem času odgovoren zanj.

Dijaki z vedenjskimi in čustvenimi težavami lahko povzročijo s svojim vedenjem ali nenavadno čustveno reakcijo že na začetku ali kadarkoli med uro pouka težave. Učitelj, ki poučuje v oddelku s takim dijakom, mora pri načrtovanju poteka to predvideti in se pripraviti na to. Nato naj skuša dijaka v najkrajšem času pomiriti, oziroma ugotoviti, kakšne so trenutne dijakove potrebe in ga napatiti k ustreznemu strokovnjaku, ko ugotovi, da se dijak ne odziva na njegove nasvete, oziroma navodila.

Če je za dijaka določena dodatna strokovna pomoč in to ni povezano z neposredno učno pomočjo, naj se izvaja v prostem času. V kolikor pa je dodatna strokovna pomoč organizirana na šoli, je potrebno uskladiti le-to z urnikom tako, da to ni vselej na škodo istega predmeta.

IZVAJANJE POUKA

POUČEVANJE IN UČENJE

Načela, ki veljajo kot učinkovita v dobri šolski praksi nasploh, veljajo toliko bolj pri pripravi na poučevanje v oddelkih, v katerih so integrirani dijaki z vedenjskimi in čustvenimi težavami.

Z uporabo različnih oblik (frontalna, skupinska, v dvojicah, projektno delo) dijake vodimo v aktivnem, dinamičnem in ustvarjalnem učenju in spoznavanju novega.

S popestritvijo, dodatnimi ponazorili in didaktičnimi pripomočki omogočamo, da se dijaki na različne načine (s poslušanjem, opazovanjem, primerjanjem, preizkušanjem) seznanijo z novimi vsebinami.

Vzpodbujamo dijake k aktivnemu učenju, ko iščejo in preverjajo določene vsebine in zakonitosti v drugih virih, proučujejo stvari v okolici ali raziskujejo zakonitosti v naravnem okolju.

Dijaka s težavami »opazimo«, kadar je uspešen, ga pohvalimo in mu tako omogočimo doživetje uspeha in potrditev.

Kadar zaznamo, da je dijak v stiski, je napet ali se je zapletel v konflikt, pozornost usmerimo na dogodek in na dijaka ter skušamo dijaka pomiriti, morebitni konflikt pa zgladiti.

V primeru kršenja šolskih pravil in reda bomo predvsem usmerjeni v postopek s ciljem, da bo dijak prišel do uvida v svoje (nepravilno) ravnanje. Usmerjali ga bomo v razumevanje odnosov, popravo morebitne krivice, poravnavo škode ali svetovali v podobnih primerih sprejemljivejše ravnanje, administrativni ukrep mora slediti le, če je nujno potrebno in smo prepričani, da bo zgolj podkrepil sklepe v postopku.

V primeru storjenega kaznivega dejanja ga realno soočimo z odgovornostjo in s posledicami, obenem pa ga opozorimo, da takega dejanja, če nam ga je zaupal, ne moremo zamolčati.

PREVERJANJE IN OCENJEVANJE ZNANJA

Pri preverjanju znanja predvsem ugotavljamo osvojeno znanje – vedenje o obravnavani enoti ali snovi. Pri tem se izogibamo vrednostnih ocen in raje vzpodbujamo k iskanju v drugih virih.

Zaradi značilne negotovosti in strahu pred javnim nastopanjem (vsaj na začetku) se o ocenjevanju z dijakom dogovarjamo, ocenjevanje napovemo. Takemu dijaku omogočimo, da za oceno odgovarja večkrat po delih, lahko pa se dijak odloči le za pisno obliko ocenjevanja znanja, razen pri predmetih, pri katerih pisno ocenjevanje ni mogoč.

Vedenjsko in osebnostno moteni dijaki opravljajo maturo v skladu s prilagoditvami, ki jim jih omogočajo Pravila za opravljanje mature za kandidate s posebnimi potrebami. Vrsto in način prilagoditev je potrebno opredeliti individualno ob prijavi kandidata k maturi.

III. PRILOGA

DIJAKI S PRIMANJKLJAJI NA POSAMEZNIH PODROČJIH UČENJA

LITERATURA:

- Glasser, W.:** Vsak učenec je lahko uspešen. -Radovljica : MCA, 2001.
- Jelenc, D.:** "Zgodnji kognitivni procesi, ki vplivajo na nastanek specifične razvojne motnje branja". V: Multidisciplinarni pristop v logopediji / 4. strokovno srečanje logopedov Slovenije. - Portorož : Aktiv logopedov Južne Primorske, 1993.
- Kavkler, M. (ur.):** Razvijanje potencialov otrok in mladostnikov s specifičnimi učnimi težavami. Prva slovenska konferenca o specifičnih učnih težavah. Kranjska gora 26.-28.9. 2002.
- Kavkler, M., Končnik-Goršič N. (ur):** Specifične učne težave otrok in mladostnikov. – Ljubljana : Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, 2002.
- Magajna, L.:** "Učne težave, specifične učne težave, primanjkljaji na posameznih področjih učenja - problem usmeritve v teoriji in praksi". V: Destovnik, K., Kralj, S. (ur.): Strokovna in strateško-operativna vprašanja pri uresničevanju nove šolske zakonodaje za področje otrok s posebnimi potrebami. –Ljubljana : Društvo defektologov Slovenije, 2000.
- Magajna, L.:** Učne težave specifične in nespecifične narave. -Ljubljana : Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, 1987.
- Reid, G.:** Nekaj v prijateljsko pomoč. –Ljubljana : Društvo BRAVO za pomoč otrokom in mladostnikom s specifičnimi učnimi težavami, 2002.
- Peer, L.:** Winning with dyslexia. A guide for secondary schools. -London : BDA, 2002
- Peer, L., Reid, G.:** Dyslexia – successful inclusion in the secondary school. -London : David Fulton Publishers, 2001.
- Wong, B. (ur.):** Learning about learning disabilities. -New York : Academic Press, 1998.

OPIS DODATNIH DIDAKTIČNIH SREDSTEV IN DRUGIH POMAGAL

Dodatna didaktična sredstva in druga pomagala, ki jih priporočamo, so:

- kasetofon (za pomoč pri pisanju);
- računalnik (za pomoč pri pisanju);
- računalniški program »črkovalnik« (za pomoč pri pisanju);
- računalniški program za branje tekstov,
- slovarji (za pomoč pri pisanju);
- fotokopirni stroj (za pomoč pri pisanju);
- računalniški program, ki omogoča branje teksta (za pomoč pri branju);
- kalkulator (za pomoč pri računanju);

SLEPI IN SLABOVIDNI DIJAKI

LITERATURA:

- Murn**, Tatjana: Kaj piše na tabli? – Ne vidim prebrati, Priročnik za načrtovanje in izvajanje pouka s slepim ali slabovidnim učencem, Center slepih in slabovidnih, Škofja Loka, 2002.
- Brvar**, Roman: Geografija nekoliko drugače, didaktika in metode pouka geografije za slepe in slabovidne učence, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000 (Modeli poučevanja in učenja).
- Priročnik** za usposabljanje v orientaciji in mobilnosti slepih in slabovidnih, Center slepih in slabovidnih Škofja Loka, Škofja Loka, oktober 2000.
- Zovko**, Gojko: Peripatologija 1, Prispevek k preučevanju rehabilitacije invalidov s posebnim pogledom na orientacijo in gibanje slepih, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 1995.
- Zovko**, Gojko: Peripatologija 2, Šolske novine, Zagreb, 1998.
- Mason**, Heather,...: Visual Impairment - Access to education for children and young people, David Fulton publishers, London, 1997.
- Dikić**, Stanika: Specifičnosti vizuelnog opažanja, Beograd, 1988.
- Dikić**, Stanika: Metodika vaspitno-obrazovnog rada sa slabovidnim učenicima, Beograd, 1988.
- Cvetkovič**, Živojin: Metodika vaspitno-obrazovnog rada sa slepim licima, Savremena metoda čitanja i pisanja slepe dece na Brajevom pismu, Beograd, 1989
- Knjižice** nasvetov o vodenju, spremljanju slepih in slabovidnih ter priročniki o slepoti in slabovidnosti.

PRIPOMOČKI

Slepi dijaki:

prenosni osebni računalnik z možnostjo dostopa do medmrežja,
program Yaws za krmiljenje brajeve vrstice in zvočnega izhoda v okolju windows,
brajeva vrstica /40-znakovna/,
sistem za optično razpoznavo črnega tiska s pripadajočo programsko opremo –
Recognita,
programska oprema za delo v Windows grafičnem okolju,
zvočna kartica,
brajev tiskalnik,
elektronska beležnica,
brajev pisalni stroj,
kasetofon, predvajalec zgoščenk,
diktafon,
zvočni žepni računalnik,
geometrijski pribor za slepe s podlago za pozitivno risanje,
tipni zemljevidi,
 modeli, makete, folije s podlago za pozitivno risanje
zvočne knjige, kasete ali zgoščenske ter drugi zvočni posnetki
merski instrumenti z brajevimi označbami...

Slabovidni dijaki:

prenosni osebni računalnik z možnostjo dostopa do medmrežja,
barvni monitor (17 – 21*) ali monitor na dotik,

elektronski povečevalnik zaslonske slike Zoom Text
elektronski povečevalnik,
sistem za optično razpoznavo črnega tiska s pripadajočo programsko opremo –
Recognita,
programska oprema za delo v Windows grafičnem okolju,
zvočna kartica,
kasetofon, predvajalec zgoščenk,
diktafon,
žepni računalnik s povečanim zaslonom,
geometrijski pribor z debelejšim pisalom,
modeli, makete, prirejeni zemljevidi,
okna za branje ter pisanje,
miza z možnostjo dviga površine ali bralna podlaga,
zvočne knjige, kasete ali zgoščenske ter drugi zvočni posnetki,
zvezki za slabovidne, pisala z izrazitejšo sledjo,
fotokopirni stroj (na šoli)

GLUHI IN NAGLUŠNI DIJAKI

LITERATURA:

Levec, Alenka: Če je v razredu gluhi ali naglušni učenec ... - Ljubljana : Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, 2002 (Knjižnica Deklica s školjko).

Vključevanje gluhih in naglušnih v redne šole: zbornik ob 30-letnici integracije, uredile Alenka Levec, Irena Željan, Majda Knehtl – Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, 2002.

Kuhar, Dušan: Pogovori s starši gluhih in naglušnih otrok. –Ljubljana : Dan, 1993. – (Knjižnica Deklica s školjko).

Podboršek, Ljubica (s sodelavci): Projekt Uvajanje znakovnega jezika v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje slušno prizadetih v Sloveniji. –Ljubljana : Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih, 1990. – (Knjižnica Deklica s školjko).

Škvor, Jana: Pomoč pri šolskem delu. –Ljubljana : Dan, 1993. – (Knjižnica Deklica s školjko).

Sluh : naglušnost in gluhost, uredil Stane Košir, - Ljubljana : Zveza gluhih in naglušnih Slovenije, 1999.

Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika.

Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami.

Cogito, strokovnoinformativni bilten, Zavod za gluhe in naglušne Lj, Grafične delavnice ZGNL.

DIJAKI Z GOVORNO JEZIKOVNIMI MOTNJAMI

LITERATURA:

MEDNARODNA KLASIFIKACIJA BOLEZNI -10 izdaja.

GALEŠA, Mirko: - Razvijanje in oblikovanje učnega in vzgojnega programa za otroke s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami; Radovljica : Didakta, 1993.

GALEŠA, Mirko: Specialna metodika individualizacije. -Radovljica : Didakta, 1995.

Uresničevanje integracije v praksi: vzgoja in izobraževanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami; Zbirka prispevkov DDS- Center Kentura, 1997

KAVKLER, Marija: Prilagoditve pri naravoslovju za otroke s posebnimi potrebami; Pedagoška obzorja, let.11, št.1-2; 1996

JELENC, Dora: Jezikovne sposobnosti pri specifični motnji branja; Sodobna pedagogika, št.3-4; 1995

SPRINGER, L.; Logopedische diagnostik von Sprachentwicklungstörungen, Stuttgart, 1994

WIRTH, G.; Sprachstörungen, Sprechstörungen, Kindliche Hörstörungen, Köln, 1994

GIBALNO OVIRANI

LITERATURA:

Izobraževanje telesno hendikepiranih otrok: Simon H. Haskell in Elizabeth K. Barrett (trije deli: pedagoški, psihološki in zdravstveni del – priredil ZUIM Kamnik 1995)

Priročnik za vzgojo in izobraževanje gibalno oviranih učencev (v pripravi, ZUIM Kamnik)

Neuman, Z.: Psihologija telesno prizadetih, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1976

O`BRIEN, John: Akcija vključevanja : kako pomagati šolam pri vključevanju otrok s posebnimi potrebami v redne oddelke. –Ljubljana : Sonček, Zveza društev za cerebralno paralizo Slovenije, 1997.

Powell, Trevor: Poškodbe glave : praktični vodnik . –Ljubljana : Društvo Vita, 1996

Matajec-Tivadarjeva: Epilepsija pri otrocih

Brošure Zveze društev za cerebralno paralizo in Društva distrofikov Slovenije

Prilagoditve prostora:

Zunanja urejenost šole:

parkirni prostor z oznako za invalide, v neposredni bližini vhoda, ki mora biti ob vsakem letnem času vedno dostopen in na razpolago.

Dostop do šole:

vhod v šolo brez stopnic ali primerno položne in široke klančine (dostopne in uporabne ob vsakem vremenu),
širši vhod (avtomatska vrata).

Gibanje po šoli:

dostop do vseh učilnic in kabinetov za izvajanje pouka,

vhodi v posamezne prostore brez arhitektonskih ovir (pragov ...),
dostop do ostalih prostorov v šoli, ki jih uporablja dijak (knjižnica, jedilnica, prostor za individualne obravnave, sanitarije, garderoba, računalnica...),
širina vseh vrat prilagojena za dostop z vozičkom (tudi z električnim, ki so širši od navadnega),
dvigalo ali rampa za dostop z vozičkom med nadstropji šole,
ustrezno široki hodniki,
primerno široke in položne klančine, ki so prevlečene z nedrsečimi materiali.

Prilagoditev sanitarij in prostora za osebno higieno:
poseben prostor na šoli, ki je namenjen le za urejanje oz. osebno higieno,
velikost prostora takšna, da omogoča gibanje z vozičkom (upoštevati še prostor za gibanje spremljevalca), možnost zaklepanja vrat,
stikala za luči in druga stikala nameščena nižje, dostopna z invalidskim vozičkom,
pregibna oprijemala na steni in ob strani straniščne školjke,
umivalnik na primerni višini,
tekoča topla voda in prilagojene pipe.

Prilagoditve učilnic in delovnega mesta (nujno individualno testiranje):
prostor za dostop do delovnega mesta,
manevrski prostor na delovnem mestu,
prilagojene mize z možnostjo nastavitve višine, z izrezom in naklonom delovne ploskve,
nedrseča delovna ploskev na mizi,
prilagojeni stoli z možnostjo nastavitve višine, globine sedalne površine, oblike in višine naslona, nedrseče sedalo stola.

Ureditve v zvezi s prehranjevanjem:
prilagojen prostor za hranjenje,
dietna prehrana.

SPLOŠNE PRILAGODITVE PRI UČNEM PROCESU:

računalnik s prilagojeno periferno in programsko opremo (glede na individualne potrebe in sposobnosti dijaka, po predhodnem testiranju),
prilagojeni učni in didaktični pripomočki navedeni pri posameznih predmetih.

POGOJI ZA KVALITETNO IZVAJANJE PROGRAMA OIV:

dneve dejavnosti (kulturni, tehniški, športni, naravoslovni dnevi, ekskurzije ...) je treba načrtovati tako, da lahko gibalno oviran dijak pri vseh dejavnostih aktivno sodeluje, zagotovitev prilagojenega in varnega prevoza.

DOLGOTRAJNO BOLNI DIJAKI

LITERATURA:

Access to Education for children and young people with medical care. -Nottingham : DSES Publication, 2001.

Development of European Hospital Education. -Amsterdam, 1993.

[www. connct-to-hope.org](http://www.connct-to-hope.org)

Navodila za vzgojno-izobraževalno delo s predšolskimi in šolskimi otroki, ki so na zdravljenju v bolnišnicah. –Ljubljana : Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1988.

Nove oblike dela v bolnišnični šoli. –2. natis. -Ljubljana : Zavod RS za šolstvo in šport, 1993.

Odperta vrata. -1. natis. -Ljubljana : Zavod RS za šolstvo in šport, 1991.

[Petdeset] 50 let bolnišničnega šolskega dela v Ljubljani : zbornik. –Ljubljana : Bolnišnični šolski oddelki OŠ Ledina, 2002.

DIJAKI Z MOTNJAMI VEDENJA IN OSEBNOSTI

LITERATURA:

Kristančič, Azra: Socializacija agresije. –Ljubljana : AA Inserco, svetovalna družba, 2002.

Kristančič, Azra: Individualna in skupinska komunikacija. –Ljubljana : AA Inserco, svetovalna družba, 1999.

Kristančič, Azra: Osnove in elementi svetovalne komunikacije. –Ljubljana : AA Iserco, 1998.

Kristančič, Azra: Svetovanje in komunikacija. –Ljubljana : AA Iserco, 1995.

Nekaj v pomoč učiteljem : vodnik za poučevanje skupine učencev z učnimi težavami, ki počasneje usvajajo znanja : projekt ciljno raziskovalnega programa na področju vzgoje in izobraževanja (2002-2006) : uresničevanje systemskega pristopa inkluzivne šole v praksi. –Ljubljana : Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, 2004.

Delo z vedenjsko in osebnostno motenim otrokom in mladostnikom. -1. natis. – Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000.

Specifične učne težave otrok in mladostnikov : prepoznavanje, razumevanje, pomoč. –Ljubljana : Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše, 2002.

Škoflek, Ivan: Didaktični vidiki supervizije : referati s seminarja. –Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1994.

Drugačni otroci in mladostniki - drugačne metode. -1. natis. –Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1991.

Osebe s posebnimi potrebami v procesu inkluzije ter vloge defektologov in specializiranih instituci. –Ljubljana : Društvo defektologov Slovenije, 2002.